

Հ. ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ

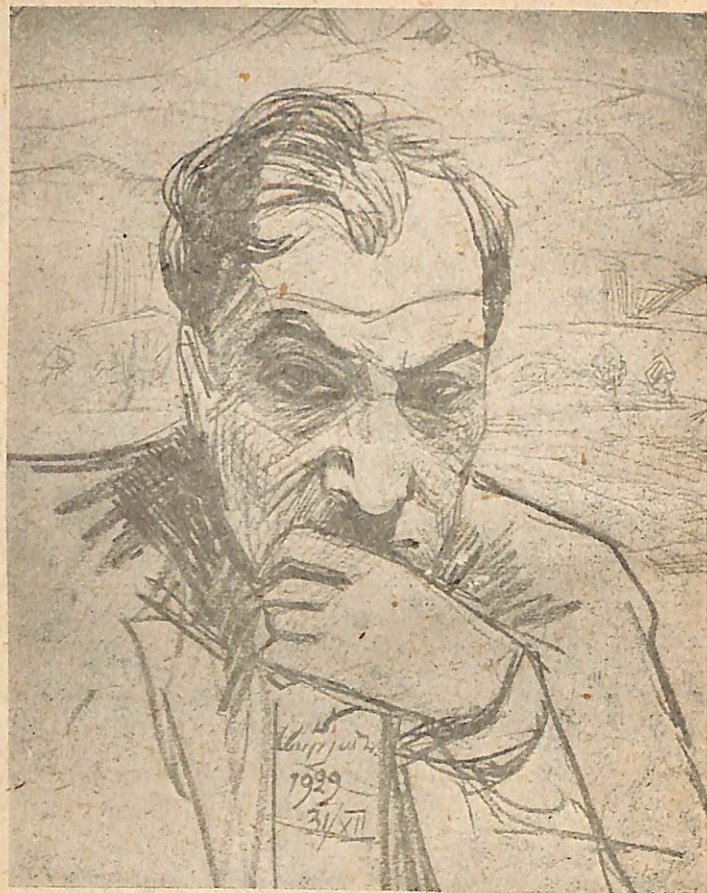
ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ
ԼԻՐԻԿԱՆ

891.89.092[իսահակյան]

Դ-36







ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ
(Գործ՝ Ժողովրդ. ճկարիչ Մ. Սարյանի)

891.99 092 [Իսահակյան]
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԴԱՆԱԼԱՆՑԱՆ
2-36
պր.
6 NOV 2011

ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԼԻՐԻԿԱՆ

Z U B M E S Z P U S
8 4 9 4 8 1 9 4 0



1197
40
Ов. Аналания
Лирика Иссакияна
Гиз Армянской ССР Ереван, 1940

Поэт Исаакян певоклас-
ный; может быть такого свет-
лого и непосредственного та-
ланта теперь во всей Европе
нет.*)

А. БЛОК

Ավետիք Իսահակյանը, վորի ստեղծագործական
տարերը Հիմնականում լիրիկան է, սերել է 19-րդ
դարի արևելահայ քնարական բանաստեղծությունն
եկեղևավորող Սմբատ Շահադիդի բերթողական զար-
մից: Այդ բանը չի թառում և ինքը բանաստեղծը:
Իր ուսուցչին՝ Հովհաննես Հովհաննիսյանին ուղղված
մի նամակում (գրված նրա գրական գործունեություն
յերեսուն-ամյակի առթիվ) Իսահակյանը շնորհում է
այն հանգամանքը, վոր ինքը, գրականության մեջ իր
սկզբնական քայլերն անելիս, աշակերտել է Հովհան-
նիսյանին. «Յես առաջին անգամ խմբի բանաստեղ-
ծության նոր խոսկական աղբյուրից, վորովհետև գու-
րնըդ էլիր վոսկեղեն աղբյուրը, վոր կարկաչում էլիր
հայոց հին ու նոր յերգերի սահմանադրում»**), գր-

*) Ա. Բլոկի 1916 թվին գրած նամակից:

**) Տես «Բաղրի ձայն» 1913 թ. № 89

լում և իսահակյանը: Իր դրական դործունեությունը վաղ չըջանում ընթանալով Հովհաննիսյանի բաց աբած ճանապարհով և հետևելով նրա դրական լավագույն տրադիցիաներին, իսահակյանը հետադաշում էինքն ել իր հերթին ստեղծեց յուր դրական դարոցը և ունեցավ հետևողների մի ամբողջ հույլ, վորի ամենատաղանդավոր ներկայացուցիչն էր իր դրական առաջին քաջերն անող Վահան Տերյանը:



Իսահակյանի պոեզիան փթթել և տակավին անցյալ դարի 90-ական թվականների վերջերից սկսած՝ (նրա բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն լույս է տեսել 1898 թվին): Մի շրջան էր դա, յերբ Անդրկովկասի ու Հայաստանի Հասարակական-քաղաքական և տնտեսական կյանքը հղի յեր հակասություններով: Արդյունաբերական կապիտալիզմի անհախընթաց վերելքն սպառնում էր ամերիկ դյուզական մանրիկ տնտեսությունները՝ «բունավեր Մոնոլիթ» վիճակի մեջ դցելով դյուզացուն:

Տնտեսական կյանքում առաջացած այդ հեղաշրջման հետևանքով ճղնաթամային վիճակ էր ստեղծվել Անդրկովկասի քաղաքներում ապրող մանր արտադրողների և արհեստավորների համար ևս: Արդյունաբերական կապիտալիզմի ստեղծած խոշոր արտադրություն մրցմանը չեյին կարող դիմանալ խոշոր ևս տնայնագործն ու արհեստավորը: Դրամական հարատև տալնապի մեջ էյին նաև մեր մտավորական-

նությունն ու դրողների մեծագույն մասը, վորոնց համար հանապազորյա դժվար լուծելի հարց էր հացի խնդիրը: «Աղքատացող շատ, հարստացող քիչ» — այս պես է բնորոշել իսահակյանն այդ ժամանակվա տնտեսական դրությունը:

900-ական թվականներին պատմականորեն հաջորդող հետագա շրջանը 1905 թվից հետո սկսվող սեակցիայի տարիներն էյին, յերբ մեր առաջավոր մտավորականությունը ալկալություններն այդ հեղափոխությունից ի դերև էյին յեկնում և հուսախաբությունը կատարյալ էր դառնում: Նույն այդ շրջանում էր, վոր «վոգու սով» էր դուշակում իսահակյանը հայ հղիացած բուրժուազիայի համար, վոր ցարական Ռուսաստանի դործակալների հետ միացած հալածում, ծաղրում էր մայրենի լեզուն ու մեր ստեղծագործ միտքը:*) Ի լրումն այս ամենի, պետք է հիշել նաև 1906, 1918 և 1920 թվերի աղվամիջյան ջարդերն ու ավերվածությունները: Այս ամենն ընդհանուր առմամբ անհանդիստ վիճակ էր ստեղծում մեր հումանիստ պոետի համար, վոր իր հոգու ականջը սրած՝ անծայր աշխարհի ամեն խորշից լսում էր հանուրի

*) Հիշենք 1885 թ. հայկական դպրոցների փակման փաստը ցարական Ռուսիայի դործակալ Դոնդուկով — Կորոսկովի կողմից: Հիշենք 1889 թվականը, յերբ պետական վոբոլամբարդելից հայոց պատմության ավանդումը մեր դպրոցներում, իսկ 1896 թ. փակվեցին 168 հայկական դպրոցներ, վորից էի տարի հետո, 1897 թ. վերացվեց նաև մեր դպրոցների լնդությունը:

Վողքն ու հեծեծանքը, միշտ և ամենուրեք:
Յեւ վայր ամենը,—

կաթիլ ու կաթիլ հավաքվում,

Գալիս, թափվում ելին

Նրա «վշտոտ», «խոցված» սրտի մեջ...

Հասարակական կյանքի այս հողից «ծնավ-սնավ»
Ավետիք Իսահակյանի անհանգիստ բնավորութուն
ունեցող նյարդոտ պոեզիան:

Իսահակյանի յերգերում արտահայտվել է բա-
նաստեղծի դժգոհութունը տիրող կարգերից՝ մերթ
ուղղակի բողոքի շնչով, յերբեմն խեղդված հեկե-
կանքով: Այդ յերգերում արձագանք են գտել ճգնա-
ժամային այն նոսրաները, վորին յենթակա յեր 90-ա-
կան 900-ական և հետագա ժամանակների (ընդհուպ
մինչև 1917 թիվը) մեր առաջավոր մտավորականու-
թյունը:

Իսահակյանի լիրիքական ստեղծագործությունների
առյուծի բաժինը կազմում են սիրո յերգերը: Դրանք
հիմնականում անարձագանք մնացած դժբախտ սիրո
սոմանտիկ յերգեր են, վորոնց տակ սոցիալական խոր
խմաստ է թաղնված:

Իր բանաստեղծությունների անդրանիկ ժողովա-
ծուի մեջ, վոր լույս է տեսել 1898 թ., Իսահակյանն
ինքն ել շնչում է իր գլխավորապես սիրերգակ լի-
նեը: «Առաջաբանի տեղ» գրված մի յերգում, նա

պարզ ու մեկին հայտարարում է, վոր իր քնարի
բոլոր մյուս լարերը խզվել, կտրվել են՝ բացառու-
թյամբ սիրո լարի:

Մենակ սիրո լարը մնաց

Սրտիս անհուն խորքերում,

Մենակ սիրո յերգը չողաց

Կյանքի ամեն ծալքերում:*)

Իսահակյանը խորապես ապրել է իր յերգած սիրո
զգացումը: Գյոթեյի նման նա կարող է ասել, թե՝
«Սիրային բանաստեղծությունները յես գրել եմ միայն
այն ժամանակ, յերբ սիրահարված ելի»**): Իսահակ-
յանի սերը յեղել է անարձագանք մնացած և նրա
սրտում լայն վերք բաց արած մի դժբախտ սեր: Յե-
րիտասարդ պոետի յերգած սերը «գարունքվա պես
բոնկված», «վիթի նման աղջկան» եր ուղղված: Ան-
միջական ու բուռն զգացմունքներից են հորդել պոետի
սիրո յերգերը: Սիրող սրտի հավելվածից է խոսել
«անաստեղծը յերբ ասել է,—

Հոգիս հարբած

Գու համբույրեն,

Յերգս ծիաց

Ինքն իրեն...

*) Իր բանաստեղծությունների 1908 թ. և հետագա հրա-
տարակությունների մեջ «Մենակ սիրո յերգը չողաց» տողը
բանաստեղծը դարձրել է «Ու վառ սիրո յերգը չողաց»:

**) «Разговоры Гете» 1891 г., собранные Эккер-
манном.

Սիրո ծարավի բանաստեղծն ամեն տեղ ու ամեն ինչի մեջ իր սիրունակ ու պատկերն է վորոնում: Հոգեբանորեն սա շատ բնորոշ հանգամանք է սիրահարված մարդու համար: Բանաստեղծի միտքը, ինչպես յերևում է այդ նրա սիրո յերգերից, շարունակ հաճել է այդ ուղղությամբ: Շուշիկի պատկերը նա վորոնել է անձկությամբ, վորի հանդեպ տածած իր անհուն սերը ցույց տալու համար բանաստեղծը անթիվ ու անկարելի «կուզես լինեմ»-ներն խոստումներ է անում նրան:

Ի՛նչ վոր ցանկաս, կո՞ւզես լինիմ,
Լինիմ յերկինք ու յերկիր,
Լինիմ ծով, ժա՛յռ, արև՛, լո՛ւսին,
Մի՛այն, մի՛այն ինձ սիրելի՛ր...

Բանաստեղծի հոգին վերայել եր, վոր Շուշիկն ուրիշին պիտի պատկանի, և հերքովի այդպես էլ լինում է: Նա տեսնում է, վոր Շուշան յարը, իր հոգու հատորը, խլվում է իրենից: Ի՞նչ է մնում այս բոլորից հետո անդեն ու անդոր յերիտասարդ պոետին— վողբալ իր կորուստը «լա՛լ, արո՛ւն լալ»:



Խեղդամահ յեղած սերը բանաստեղծին առիթ տվեց ե՛լ ավելի «հոնքուր-հոնքուր» «լաց լացել»: «Յարիս տարան, ջանիս տարան» աղեկոտուր ձայնում է պոետը և նրա այս լացի հետ միախառնվում են «զուլում աշխարհի», «արունքտեր տերերի» դեմ ուղղված բողոքի չեչտեր:

Սիրեցի, յարս տարան.

Յարս տվին ու տարան,—

Նս ի՛նչ զուլում աշխարհ է.

Պոկեցին սիրտս ու տարան:

Պոկելով բանաստեղծի զգայուն սիրող սիրտը բիրտ մարդիկ պատճառել են նրան ահավոր մի ցավ: Դա յերևում է պոետի արձակած բարձր ճիչերից: Յեթե յերկու խոսքով բնորշելու լինենք Խահակյանի յերիտասարդական չրջանի սիրո յերգերի եյությունը, պիտի ասենք, վոր դա մերժված, զոռով խլված սիրո, ցավի ու մորմոքի յերգն է, վոր բաղմապիտի տարբերակներով է՝ հնչում նրա քնարի բեկ-բեկ լարերից: Այս յերգերը, վորքան էլ Խահակյանի անձնական անհաջող սիրո ապրումների արդասիք յերևան, այնուհանդերձ դրանց մեջ չի կարելի չտեսնել նաև սոցիալական բողոքի ուժեղ չեչտեր՝ ուղղված «զուլում աշխարհի» տերերի դեմ, վորոնք փողի և իշխանության ուժով խեցին, նվաճեցին բանաստեղծի սիրածին: Բուրժուական աշխարհում «ամեն բան ծախվում է փողով»,*) հետևապես և սերը, նկատում է բանաստեղծը: Հարուստների, կյանքի այդ բախտավորների դեմ է, վոր ատելությամբ է լցված Խահակյանը: Դրանք եյին, վոր զարկին, տարան պոետի սիրունակն և այժմ իրենց հաղթանակի հանդեսն են անում:

*) Ա. Խահակյան, «Նրանք դրոշակ ունեն» 1932 թ. փարեզ, հջ՝ 33:

Այսօր ձեր տուն մեծ խնջույք կա,
Դու կը բուրեւս վարդի պես.
Չորս բոլորքդ հարուստ տղա,
Դու կը փայլես աստղի պես:

Ձեր տան սառած՝ ձյուն ու գիշեր,
Ա՛խ, յես կանգնել կը դողամ.
Դու դահճի պես ա՛լ ես հագել,—
Ալըդ շողքն ե իմ արյան...

Հարասելով Հովհաննիսյանին, նկատենք այստեղ
այն, վոր Իսահակյանի ակնարկած հարուստ տղի
ժպիտն ու ուրախությունը ծաղկել են իր (այսինքն
Իսահակյանի, Հ. Ղ.) և իր նմանների աղի արցունքից:
Մեկի յերջանկության ծառը բուսել է մյուսի ան-
վերականգնից, մեկի հագած ալ հանգերձը մյուսի ար-
յան շողքն է: Այդ հուսահատ, ձեռնուռայն մնացած
վիճակը բանաստեղծորեն այսպես է արտահայտել
Իսահակյանը.

Սիրտս, սիրտըս թույլ կը զարկե,
Սեր ու յերգեր ել չկան...
Նոր եր ծըլել,— արև սիրեց,
Արև-աչեր ե՛լ չըկան:

Յերեկվա բովանդակ աշխարհն այսօր արդեն դա-
տարկ է թվում բանաստեղծին, նրա անհաջող սիրուց
առաջացած «վերքի» «սև սպին», «սև ամպի պես»
սևացնում է կենսատու արևի դեմքը: Իսահակյանի

դարձը լավ են սկսում բաղի բլրուններն ու վաղորդյա-
ցողը, արցունքի պես թոնե սկսում դալ աշնան պղտոր
ամպից: Յերկնքից ընկնում են սիրո աստղերը: Պոետի
խեղճամահ արված սիրո դույթն են վայում բույները,
կոնչում աղուավները և ի լրումն այս ամենի, ահա թե
ինչ է տեղի ունենում բանաստեղծի հույզերի յերբեմ-
նի յեղեմ այդում:

Նման դայերի խմբին սամհի,
Չըմռան գիշերին վռնում է քամին.
Յեվ իմ պարտիզում,— մռա՛յլ, ամա՛յլ,
Խեղճ ուռիներիս ջարդում է քամին:

Ա՛խ, մանկուց լացեց քո սերը, սի՛րտ իմ,
Վոչ վո՛ք չհասկացավ յերազդ աղվոր.
Չո՛ւր մի՛ վորոնիր սիրտ իմ մտերիմ,—
Ծնվել է հոգին հավերժ մենավոր:

Հանի՛ր քո սերը սըրտիցդ անհույս,—
Այդ խորթ, ապուրեն զավակն աշխարհի.—
Ձգի՛ր այս դաժան, մո՛ւթ գիշերին դո՛ւրս՝
ցուրտ քամու բերան... թող յերթա, սառի...

Թո՛ղ լա, հեծե՛ծա սերըս՝ վորք, անմա՛յր,
Յեվ քամին լացը նրա թո՛ղ տանի
Ալեկո՛ծ ծովեր, անապատ մի՛ վայր,—
Սակայն մարդկանց մո՛տ... յերբեք չը տանի...

Ինչո՞ւ պոետը յերբեք չի ուզում, վոր իր լաց ու կա-
կանը մարդկանց ականջին հասնի, չե՞ վոր մարդիկ

կարող կլինեն ոգնել նրան, ցրել վիշտը: Ամբողջ խընդիրն այն է, վոր Իսահակյանի «մարդ» հասկացողությունը՝ չի համընկնում Գորկու ասած ժամանակակից մարդակերպ մարդու հասկացողության հետ (վոր մեծատառով է գրվում և հսկարտ է հնչում): Իսահակյանի ասած մարդը, դայլ, մարդակեր մարդն է՝ «գուլում աշխարհի» մարմնացումն է: Դա այն մարդն է, վոր, ինչպես տեսանք, զոռով՝ խլեց պոետի ձեռքից նրա սիրած յարին, անխնայորեն ջարդեց նրա հույզի պարտեզում սիրո ընձյուղ արձակած նորարդող ուռիների ճյուղերը: Յերբեե մի լավ բան չսպասելով այդ մարդուց, պոետը վորևէ հույս չի կապում նրա հետ: «Անիծվես մարդ, վոր հույսդ է մարդ» ասում է նա: Հասկանալի յե արդեն, թե ինչու բանաստեղծը չի ուզում վոր իր վիշտը տարվի մարդկանց մեջ և լսելի դառնա նրանց: Այս կերպ է ահա հասարակական, բնականական դարձած վիշտը Իսահակյանը տեղափոխում անձնական, անհատական ապրումների շրջանակը, սիրային տառապանքների բնագավառը:



Իր ստեղծագործության հաջորդ շրջանում, արդեն հասունացած պոետը կամաց-կամաց ուղմանտիկ օրոց անցնում է ավելի ուսելին: Այս անգամ նրան սկսում են գերել կնոջ մարմնական թովչանքները:

Հայնեյի նման ուղմանտիկ սեր երգող, ավելի յերևակայությամբ, քան իրականով ապրող մեր պոետն սկսում է արեւելքի բանաստեղծներին մոտենալ:

Հաջորդից կատարած իր մի թարգմանության մեջ Իսահակյանը հայտարարում է.

Հիմիկուց դեն ե՛լ չեմ ապրի
Առանց կին ու գինի...

Յեւ կլինն ու գինին, աշխարհի այդ վայելքները, կըսնում են նրան: Պոետը յերազում է կանացի շուրթերը.

Շուրթս վառվեց շրթներիդ,
Աշխարհիս տերն եմ դառել:

Սակայն Իսահակյանի ռեալ սերը չառ կարճ և տևում: Շուտով նա «մեղքի» յերգեր է անվանում նման վոգով դրած իր տաղերը: Բանաստեղծը հրաժարվում է կոնկրետ կնոջ մարմնական հաճույքները յերգելուց: «Բանաստեղծի յերազը» վրտանափորի մեջ՝ նա ցույց է տալիս, թե ինչպես յերբեմն տենչալով կոնկրետ կնոջ, իր վսեմ յերազն այդ կերպ սպանվում և նյութ է դառնում, «և մորպես նյութ պարփակվում և պարտվում»^{*)}: Յեւ վորպեսզի նորից հնարավորություն ունենա ուղմանտիկ «յերկինք գնացող» սեր յերգելու՝ Իսահակյանը շտապում է քափել մեղքի յերգերը «զղջման» մեղեդիներով:

Այս կապակցությամբ բանաստեղծը նկատում է.

*) Տես՝ «Արեգ», 1922 թ. հունվարի 9-ի համարը:

Սերժա կորցրի պաղտոտ դրկի մեջ.
Ինչ վոր ունեյի,— և վսեմ, անդին,
Վողջը աղտոտվեց անհուն կրքի մեջ...
Բարձր լեռների արծիւը մեկ-մեկ
Սգահ ագռավից ցածր կթռնի...

Սակայն «բարձունքն յես գիտեմ, կըճախրեմ նորից» ասում ե բանաստեղծը ապաշխարողին հատուկ շեշտով: Վո՞րն ե և ո՞ւր ե գտնվում Իսահակյանի հոգին սրբապործող այդ բարձունքը, —

Զինչ ծովակի մեջ կա մի լուռ կղզի,
Մենավոր, անդորր ժայռեղեն մի գահ,
Ուր քաղցր ե հնչում դողանջը զանգի,
Յեվ փարվում մեղսոտ աշխարհի վրա:

Յեվ լուռ կղզու մեջ կա նվիրական
Հինավուրց քարայր, մի վեհ սրբավայր.
Այնտեղ պիտ գնամ, լա՛մ, քավեմ, վողբամ
Հոգիս մեղսավոր և բաղձաչարչար:

Յե՛վ պիտի ծեծեմ կուրծքս քարերին,
Յե՛վ պիտի հեծեմ ցնորքս անրիճ,
Յեվ պիտի գտնեմ սերը յերկնային,
Վոր հոգիս այրե և մաքրե նորից...

Այս կերպ ե ապաշխարում պոետն իր դորձած «մեղքերը» և ապա փնտռում ե յերկնային սերը, վո-

րով սրբապործելու յե իր «մեղավոր և բաղձաչարչար» հոգին:

Բանաստեղծին արդարեւ հաջողվում ե գտնել յերկնային սերը, վոր հանդես ե դալիս բյուրեղ բարձունքի յերազման «հաշք աղջկա» կերպարանքով, և վորին տիվ ու զիշեր կարոտաբաղձ ու թևատարած սպասում ե Իսահակյանը:

Յե՛վ տիվ, և զիշեր յես սպասում եմ,
Թե ահա կըգա կույսը դուրթական,
Վոր զարթնած հոգով յերգեմ վեհորեն
Յերազրս չըքնաղ, մարգարեական...

Իր ուշ ու բեղուն աշունքին՝ փիլիսոփայական յե-րանգավորում տալով «յերկինք գնացող» ռոմանտիկ սիրո զգացմանը, պոետը հիշավի վեհորեն ե յերգում իր այդ «յերազր չըքնաղ մարգարեական»: Նրան հաջողվում ե «յերկնի ձեղուններից բարձրաբերձ» իր հավերժացող սիրո զգացումը փիլիսոփայական անվախճանության հասցնել:

Նույնիսկ, յերբ ժամանակն իր վախճանին հասնի, և արևն ել մի բուռ մոխիր դառնա, պոետի սերը վերստին վախճան չի ունենալու (տե՛ս՝ «Հավերժական սերը»): Թվում ե թե այլևս ավելին չի կարելի ասել սիրո հավերժացող և զորավոր զգացման մասին, բայց բանաստեղծն ավելի յե առաջ գնում, նրա համոզմամբ «սերը մարդուն պզտիկ աստված ել կդարձնե»: Նկատենք այստեղ, վոր վոչ միայն պոետիկ, այլ

197
4611

և մեծ աստվածն ել մինչև հիմա վու՛: մի մեռելի չի փորձել հարություն տալ, իսկ սիրերդակ Իսահակյանի «Ուստա Կարո»-ի մեջ մեռելին հարություն ե տալիս նրա սիրո առարկան, վորի աչքերից կաթած արտասունքները ծորելով մեռածի վերքի վրա, կենդանացնում են նրան: Այս բոլորով Իսահակյանը մի բան ե ուղում ասել— աշխարհիս յերեսին չկա այլ զորեղ բան, քան սերը: Այս համոզումը հաղթահարում ե մահվան մղձավանջը, վոր ծնվել եր պոետի մեջ իր ընդունելության տակավին վաղ չըջանում, և հարմար առիթներին իր սարսուռն եր զգացնում նրա յերգերում:

Իսահակյանը իր բանաստեղծութուններում աղբւրել ու անցել ե սիրո զբաղման բոլոր փուլերը: Տակավին տարիներ առաջ, յերբ յերազող յերիտասարդ եր պոետը, վաղ չըջանի Հայնեյի նման յերգեց իր «յերկինք դնացող» ոռմանտիկ սիրո յերգերը: Այնուհետև, բավական հասակ առնելով, նա հնչեցրեց նախ մարմնական սիրո վայելքների յերգը: Ժամանականց, Իսահակյանը զրելով իր զղջման մեղեդիները՝ հըրաժարվեց «յերիտասարդական չըջանում գործած մեղքերից» և հանդես յեկավ վորպես ապաշխարող: Ամենից վերջը, տարիք առած, ներհուն դարձած քնարերգակը՝ փիլիսոփայական յերանգավորում տալով սիրո զբաղմանը՝ յերգեց «Հրաշք աղջկա» համբրական սերը իր համանուն հղացման, այլ և «Լիլիթ» ու «Բանաստեղծի յերազը» գործերի մեջ: Այս կերպ ե Իսահակյանը բոլորում իր սիրո յերգերի վոսկե շողթան:



Իսահակյանի սիրո յերգերը, ինչպես տեսանք, ընդհանուր առմամբ մորմոքով առցուն հղացումներ են, վորովհետև նրա սերը մնացել եր անարձագանք՝ «ձայն բարբառո յանապատի»: Այդ գրության մեջ նա ալելի քան յերբևե կարիք եր զգում իր ցավին ճարտնող, վշտերն ամոքող մի սրտացավ մտերիմի: Ընկերն այդպիսին չի, «սրտացավ ընկեր չկա»,—ասում ե բանաստեղծը: Ուրիշներն ել անտարբեր են մնում նրա անլուր տառապանքներին: Ո՛ւմ դիմել ուրեմն, ո՛վ կարող եր սրտանց ցավակցել իրեն: Նրա «գաղազած սրտի» վերջին հանգրվանը մոր գիրկն ե: Յեվ ահա յերկար թափառած, անհաջող սիրուց «քու ու չու» ընկած «դադարեցուն աշուղը», հաստատ քայլերով դիմում ե մոր գորովալի գիրկը, համոզված, վոր այնտեղ կգտնի իր հանգիստն ու վերքերի ամոքումը: Մայրն ե, վոր մեղմում ե պոետի ծայրահեղ հուսալքությունը: «Վերջ-յերգ» խորագիրը կրող մի վոտանավորի մեջ բանաստեղծն այսպիսի խոսքերով ե դիմում իր մորը.

Ծեղը առավ դար ու դուրան,
— Աղիդ մերի՛կ, դուռը բա՛ց,
Քու վորդին եմ, խոցված կուգամ,
Անո՛ւշ մերի՛կ, գիրկդ բա՛ց...

Մենք արդեն խոսում ենք Իսահակյանի մարը նրա վերած սիրո յերգերի մասին: Այս բաժնում նրա

զգացումները դարձնապայր հեղեղի ուժ ունեն: Բանաստեղծը հերաժի գրել է իր հոգին այդ յերգերում: Մեր գրականության պատմության մեջ դժվար է գտնել մի այլ ստեղծագործող, վոր այս բաժնում գերազանցել Իսահակյանին: Ճիշտ է, Թվկատինցին, Աղայանը, Տերյանը ամենայն անկեղծությամբ ու հուզականությամբ են յերգել մոր կարոտը, բայց Իսահակյանի... «գիրը ուրիշ գրեն է»: Այն եւս ենք, վոր Իսահակյանը հիշյալ պոետներին նման մի անդամ չէ, վոր յերգել է մորը, ղեղելով իր հեղեղ զգացմունքները: Մորը՝ սիրասուն Ալմաստի*) կարոտը իր աչքերի մեջ մշտապես պահած է ունեցել բանաստեղծը: Նրա այս յերգերի թիվը քանակով եւ ղերազանց է, մի հանդամանք, վոր յույնսղես ապացուցում է մեր ասածը:

Իր անլուր տառապանքներին պոետը հաղորդակից է դարձնում սոսկ մորը, վորովհետեւ միայն նրան հն հայտնի իր վշտատուցոր վորդու վերքերը:

Բանաստեղծի «դարդին դարման, յարին մահլամ» անողը նրա (մեծատառով զրված) Մայրն է:

Պետք է ասել, վոր մոր և վորդու սերը փոխադարձ է: Տարիներ շարունակ իր անձը տարադրության մեջ մաշող պոետի համար մայրը, ինչպես ասում են՝ «աչքից հեռացված, սրտից մոռացված»

*) Իր 1903 թվի բանաստեղծությունների ժողովածուն Իսահակյանը նվիրել է մորը, այսպիսի մակադրությամբ՝ «Անդին մորս՝ Ալմաստ Իսահակյանին նվիրում եմ բանաստեղծություններս»:

կյակ չեր: Բանաստեղծը քանիցս գլմելով իր և մոր մեջ իբր թե կապ պահող սարից յեկող «նշխուն հավերին», այսպիսի կարոտադին հարցմունք է անում:

Սարեն կուգաք, նշխուն հավերձ,
Ա՛խ, իմ մորըս անսել չե՞ք:

Պատասխան չստանալով իրենց չուն շարունակող անտարբեր հավերձից, պոետի սրտի մորմուքը սաստկանում է ուժգնապես:

Հավք ու հովեր յեկան կշտիս
Անձեն դիպան ու անցան,—
Պապակ—սըրտիս, փափաք—սըրտիս
Անխոս դիպան ու անցան*):

Մայրը ևս իր հերթին սարեն յեկող «վորսկան աղբորն» և նման հարցումներ անում, ծանոթ «Դարդի ձեռից սարեն ընկած» իր բալից լուր առնելու նպատակով: Հանրահայտ վոտանավորի հուղիչ վախճանը վորսկան աղբոր տված այս պատասխանն է:

—«Տեսա, քույրի՛կ դարդոտ բալեդ,
Քարըն է դրել բարձի տեղ,
Անուշ քընով տաք ղընդակն է
Կըրծքում գըրկեր յարի տեղ:

*) Այս և «Նվեր մայրիկիս» խորագրով բանաստեղծությունը 1903-1908-ը և 1930 թ. հրատարակություններում յենթարկվել է վորոշ փոփոխման:

Մարի մարմանդ հոյն և չոյում
Ճակտի փունջը մարալիդ,
Ծաղիկներն են վերան սգում,
Ազիզ բալիդ, խեղճ լալիդ»*)...

Մորը նվիրած իր մի ալլ յերգի մեջ (գրված 1898 թ.), վոր Իսահակյանի բանտարկության պատմության հետ կապված ինքնակենսագրական տարրեր ունի, վերստին յերևան և գալիս դեպի իր սիրասուն լավակն ունեցած մոր սրտացավանքը: Հղացման շարժառիթն այս և.— բանտից ազատ արձակված և տուն վերադարձած մեր պոետին մայրը պատմում և իր հոգեվիճակը նրա բանտարկության ընթացքում: Կանաչ գարունքին, յերբ արեւներես և յեւած լինում կանաչները, նա պատմում և, թե ինչպես սրտի թառանջով միշտ ասելիս և յեղել «Ախ, կանաչեր, դուք արեւերես յեւած, յարաբ բալես յե՞րբ կենի բանդեն»... այդ հուզիչ պատմության տալովորության առիթ Իսահակյանը դրել և իր «Կուռնիները շարան-շարան» բանաստեղծությունը, վորի բնաբանն էլ դարձել և մոր հիշյալ խոսքերը*): Այնքն պես անկաշառ ու անմոռանալի յե մոր սերը, այդ բանը շատ անգամ ցույց և տվել Իսահակյանն իր հղացումներում և հակադրել կնոջ, ընկերոջ վաղանցուկ ու խաբուսիկ սիրո զգացումներին: Յերկար

*) Այս բանաստեղծությունը տարբեր հրատարակություններում յենթարկվել և վորոշ փոփոխությունների:

*) Այդ մասին մեզ հայտնեց ինքը՝ Ավետիք Իսահակյանը:

տարիներ ոտարկության մեջ յեղած բանաստեղծը, յերբ մի որ վերադառնում և հայրենիք՝ «կյանքի բեռով մեջքը ծռած», հայրենի դուռը հանդում պատահում և իր վաղեմի ընկերին ու յարին, կարոտով մոտենում և նրանց, և իհարկե վոչ ընկերը և վոչ յարը, չնայած իր կանխավ արած հիշեցման, չեն ուզում նրան ճանաչել:—

Այսը յես չա՞տ փոխվեր եյի...

Դառն հեղնանքով ասում և բանաստեղծը: Բայց յերբ մայրն և տեսնում դարիբ բալին՝ վոչ միայն ճանաչում, այլ և անդուստ կարոտի ճիչ և արձակում ու փարվում վորդու վրին:

«Ախ, բալա՛ ջան, դարիբ բալա՛, եղ դո՞ւն ես...»

Ահա այն անդունդը, վոր սահմանագծում և բանաստեղծը ընկերոջ, կնոջ և Մոր միջև: Այս կապակցությամբ չի կարելի չհիշել Նեկրասովի «Մայրը» խորագիրը կրող վոտանավորը, վորտեղ, (թեև համեմատաբար սակավ հուզականությամբ), նույն տարբերությունն և գրվում ընկերոջ, կնոջ և մոր սիրո մեջ:

Լսելով կուլի արհավիրքների,
Ամեն մի ընկած նոր զոհի մասին,
Յես չեմ ախոսում կնոջ, ընկերին,
Յեվ վոչ ել նույնիսկ իրեն հերոսին...

Կմխիթարվի, ո՛ր, կինը մի որ,
Ընկերն ընկերին կանի մտահան:
Բայց մի հոգի կա մի տեղ սղավոր
Նա հիշելու յե մինչև գերեզման*):

Նեկրասովի ասած այդ մի հոգին մայրն ե, վոր
յերբեք չի մոռանալու իր ընկած վորդուն:

Ինչպես ասինք վերևում, Իսահակյանը մենակ
իր մորը չե վոր յերգել ե. նրա յերգը նաև հանուր
մայրերին ե ուղղված: «Այդ ծովի չափ մեծ սերը»
դեպի այլ մայրերը՝ բանաստեղծի մեջ սերմանել ե իր
ծնողը (մայրը), «գու լցրի իմ մեջ» այս զգացմուն-
քը, հայտարարում ե հոման հոգու տեր Իսահակյա-
նը: Յեվ վորպես ապացույց այդ բանի՝ բանաստեղծը
բերում ե հայրենի «ոջախի քով» թոռնիկը դրկին
նստած, իր վորդու համար աղոթք մրմնջող մոր այս
խոսքերը, վոր լիապես գրսեորում ե նրա այդ հու-
մանիզմը.

Կը տեսնեմ ահա,— լուռ յերեկոյին
Բարակ ծուխ կելնի իմ հոր ոճախեն.
Յեվ ուռններս մարմանդ կորորվին,
Ծղրիզը կե'րգե անտես խորշերեն...

Մեզմ ճրագի տակ նստել ե տխուր,
Ծերունի մայրս՝ մանկիկս դրկին,—
Մուշ-մուշ քնել ե մանկիկս անդորր.
Ու աղոթք կանե մայրիկս՝ յոին.—

*) Թարգմանությունը Հովհաննես Թումանյանինն ե:

«Մահենն առաջ թո'ղ ինքը հասնի,
Սմեն հիվանդի, հեռու ճամբորդի.
Սմենեն հետո թո'ղ ինքը հասնի,
Քե'զ, իմ խեղճ վորդի', իմ պանդուխտ
վորդի':»

Իսահակյանն այստեղ բարձր մարդասիրության
զաղախարն ե արտահայտել: Սեփական, նեղ յեսի
չահերը ստորադասված են հանուրի շահերին. դա
անձնագոհություն այն վսեմ ու բարձր որինակն ե,
վորով այրվում ե բանաստեղծի հոգին: Այս նույն
վորով Իսահակյանը գրել ե մի շարք բանաստեղծու-
թյուններ (տե՛ս. «Յերազ տեսա վոր մայրս թշվառ»,
«Ի՞նչ ես լալիս, անդին ընկեր» ե այլն) վորոնց մեջ
խկապես յերևան ե դալիս Իսահակյանի մեծ ձգտու-
մը «դեպի սիրո, հոմանիզմի, բարություն բարձր
վոլորտները, դեպի իդեալը, կատարյալը*): Մորը
նվիրած յերգերի<sup>**) այս բաժինն ավարտվում, սինթեզ-
վում ե «Մոր սիրտը»<sup>**) հանրածանոթ խկապես բա-
ցառիկ ու հուզիչ բանաստեղծությամբ, ուր Իսա-
հակյանն իր կախարհական գրչով նորից ու նորից
վեր ե հանում մոր դեպի իր վորդին տածած անսահ-
ման սերը:</sup></sup>

*) Տես «Գրական Թերթ», 1937 թ. № 12: Իսահակյանի
հոմանիզմը գրսեորվել ե նրա մի շարք արձակ գրվածքնե-
րումն ել, «Ուշինար»-ում ե այլուր:

**) Իսահակյանը հայկական այս ավանդավելը մշակել ե
յերգու վարիանտով, մեկը հիշյալ վերնագրին ե կրում, մյուս-
ը՝ «Խեղճ Մայրը»:



Իսահակյանի քնարական բանաստեղծությունների մեջ սիրո մոտիվները հետ տեղ են գտել նաև բնության յերգեր: Ճիշտ է ասված, վոր առանց բնության (ինչպես և սիրո) չկա վոչ մի զորեղ քնարեր-
գություն:

Իսահակյանն իր աչքը բաց է արել ու տեսել և իրեն մեր յերկրի հարուստ բնության դրվում: Նա իրեն միշտ և ամենուրեք սրտով ու եյությամբ ըզ-
դացել է հայրենի բնության մեջ:

Իմ սիրտը այնտեղ է, ուր բարձրագույն թռչուններն են իշխում, այն յերկրի վրա, ուր յեղնիկները արծիվների հետ անդունդից-անդունդ թռչում են անահ:

Ինչպես անսովոր Լոռին թումանյանի գրչի տակ կենդանագրվում և իր «անդնդախոր ձո-
րերով, նոթերը կոտած մոռյլ ժայռերով», այնպես էլ Արաղածն ու Մանթաշը Իսահակյանի արարչական զրչից են կյանք առնում: Թումանյանի մասին խո-
սելիս՝ Իսահակյանն ասել է, թե նա իրեն բաղմապատ-
կելած էր զգում Լոռվա ընաշխարհում: Ճիշտ այդ-
պես է զգում իրեն Իսահակյանը Մանթաշում, վոր իր սլառնասն է: Պոետն իր մի վոգանավորում ասում է,
թե Մանթաշին, քառադադաթ Արաղածին մեր բան-
րիկ յերկրի այդ հիասքանչ զմրուխտն դասին,

—Յե՛րբեք-յերբե՛ք մահ չկա՛...

Մենք կասեյինք Իսահակյանի այդ զմրուխտն յերգերին ել յերբեք մահ չկա, վորովհետև դրանց մեջ նա ճշմարտապես ապրեցրել է թե՛ Արաղյաղը, թե՛ Արվաշաղը և թե՛ արևաշատ Շիրակը իրենց հավը ու թռչուններով:

Ձառ Մանթաշի թև ու թռչունք

Իմ բլրուկն ձեն կառնին,

Ճշմարտապես նկատում է բանաստեղծը: Ման-
թաշի, Արաղյաղի բարձունքներին, այդ հոգեթով
հիասքանչ դահեբումն և ցանկանում պոետը վոչ մի-
այն ապրել ու յերգել, այլև դադար առնել:

Յես վոր մեռնիմ՝ ինձ կթաղեք

Արաղյաղի լանջերում:

Վոր Մանթաշից հովերը դան,

Վրաս հեան ու յերթան:

Թեև յերկար ժամանակ Իսահակյանն ապրել է արդյունաբերական վիթխարի քաղաքներում (Բեռլին, Փարիզ, Վարշավա, Պոլիս, Հոմ, Լայպցիգ, Վիեննա և այլուր), սակայն քաղաքաբնակ մարդու հոգեբանու-
թյունը դրեթե չի զգացվում նրա բանաստեղծու-
թյուններում: «Նենթ փողոցների բավիզներն ու մայ-
թերի քարերը», վոր այնքան հարադատ են յեղել Տերյանին, վանիչ տրամադրություններ են ասաջ
բերել Իսահակյանի մեջ: Յեվ ընդհակառակը, նրա
վոգեչնչման ազդակներն են յեղել դյուղաշխարհի

պատկերները՝ հարսներ, սինամ հավքեր, սլացիկ սոսիներ, ցորենի ճոճուն արտեր, բոստան, մաճ, արոր, բայց յերբե՛ք դործարանների յերկինք քերոզ ծխնելու զներն ու սալահատակված փողոցները:

Վաթանի՝ դուղաշխարհի հրապույր պատճառող բնության գեղեցկութիւններն ելին, վոր աչքերի միջով լցվում ելին բանաստեղծի հոգին: Այդ բնութիւնն է, վոր նա վոչ թե նկարագրում, այլ ճշմարտապես ապրում ե: Այսպես որինակ՝ սար ու ձոր Իսահականի գրչի տակ գիտեն մուշ-մուշ քնել, յերբ վրա յե հասնում գիշերը:

— «Կոպերն իջան լուռ գիշերվա,
Սարին, ձորին բերին քուն».

Մեկ ուրիշ տեղ բանաստեղծը լուսնի զբոսանքն է նկարագրում.

Յերկինքն՝ անամպ, անուշ լույսին,
Աստղերի մեջ ման կուգա.

Արեւն ել մարդու նման գիտե իր «չող-մատները
խաղացնել»: Վերջապես իրենց ծարավը ջրով հագեցնել գիտեն և ամպերը:

Ամպերն ընկան ծովի վրին
Հազար բերնով ջուր խմին:

Կարելի յե այսպես յերկարացնել մեջ բերումների շղթան և ցույց տալ, վոր Իսահակյանն իսկապես բը-

նության իր նկարագրութիւնների մեջ կենդանութիւն, դինամիզմ ե մտցնում:

Նկատենք և այն, վոր նրա մոտ բնութիւնը՝ վորպես առանձին ամբողջական պեյզաժ իր իսկ համար հանդես է գալիս, այլ պետի այն կամ այն տրամադրության արտահայտութիւնն ե դառնում: Յերբեմն բանաստեղծը տողորում ե բնութիւնն իր վշտերով (տե՛ս «Դարգս լացեք սարի ամբողջ» վոտանալորը), յերբեմն հակադիր վիճակներ ե ստեղծում իր ներաշխարհի և բնության տեսարանների մեջ՝ «ես ինչ կարմիր վառ արե ե, սիրտս մութն ե քանց գիշեր», յերբեմն գեղեցիկ կերպով համադրում իր հոգեկան բարձր տրամադրութիւնը բնության ուրախ տեսարանի հետ (տե՛ս. «Յերկինքն անամպ ուրախ լուսին» յերգը): Ռոմանտիկներին հատուկ յեղանակներով վոգեչնչելով բնութիւնը, Իսահակյանն իր յեսին ե ծաղայեցնում այն, մի հանգամանք, վոր նրա ինդիվիդուալիզմն ու սուբյեկտիվիստական լիբիկան ե հատկորոշում: Ի հակադրութիւն Իսահակյանի՝ Թումանյանի մոտ բնութիւնը վոչ թե առաջին հերթին հեղինակի ներաշխարհի, այլ նրա ստեղծագործութիւնների մեջ ապրող քաջքերի, լեզենդական հերոսների ու գեվերի մարմնացումն ե: Այսպես ուրեմն, վորպես լիրիկ բանաստեղծ՝ Իսահակյանը բնութիւնն արժեքավորում ե իր վրա գործած սպա-վորության չափով, հակառակ Թումանյանի, վորի համար բնութիւնը վոչ թե իր անմիջական հոգու թարգմանի դերումն ե հանդես գալիս, այլ նրա հերոսնե-

ըի*) : Իսկ յերբ Իսահակյանը փորձում է փրկափա-
յական աչքով նայել բնությանը, հանդում է պանթե-
իզմին, բնաստվածության պաշտամունքին :



Իսահակյանի յերգած մոտիվները մեջ չի կարելի
դանց առնել «Իր վոսկի ամպի պես անցած», առհա-
վետ անվերադառնալի մանկությունը, պատանեկու-
թյունը. «Չահել հպարտ հասակի»-ն նվիրված յեր-
գերը .

Ե՛յ, դու, Չահել, հպարտ հասակ,
Անցար վոսկե ամպի պես .
Քեզ հետ տարար յերգեր ու սեր,
Տարար դարունն իմ սրտես :
Քար կըսեղմեմ սրտիս հիմա .
Կենեմ սարերը լալու,—

Զգացմունքներն դերիչխանության պահին են
ասված այս խոսքերը, վոր սակայն պետք է տեղի
տան գիտակցությանը, և այն ժամանակ բանաստեղծը
կասի .

Ա՛խ, լաց ինչքան, ինչքան կուգես,
Անցածն ել յետ չի դալու...

*) Մեր խոսքը վերաբերվում է Թումանյանի վոչ քնարա-
կան բանաստեղծություններին :

Իսահակյանի յերգերի այս բաժինը ևս սինթեզ-
վում է մի հղացմամբ, դա «Ապրած իմ կյանքից» վո-
տանավորն է, ուր բանաստեղծն իր անհատականության
բոցե կնիքն է դրել, տարբերվելով բոլոր այն գրող-
ներից վորոնք նույնպես յերգել կամ բնորո-
շել են մանկությունը, հաճախ իրար չատ նը-
ման, չարլոն ձևով : Իսահակյանը, կրկնում ենք,
յուրովի յե բնորոշել իր ապրած կյանքի մանկու-
թյան յերազ որերը,—

Ապրած իմ կյանքից
Մի սուրբ յերազի
Բուրմունքը մնաց
Սրտումս անմոռաց—

Այն վոր՝ ջերմ լացի
Առանց տանջանքի,
Խորունկ սիրեցի
Առանց տենչանքի...

Իսկուսկո մանուկը սրտանց, չատ ջերմ է լաց լի-
նում, բայց վորովհետև նրա լացը մեծ տանջանք չի
պատճառում, ուստի չատ չուտ էլ արցունքը կարող
է ծիծաղի փոխվել : Մանկան հոգեբանության յերկ-
րորդ բնորոշ հատկանիշն է ջերմորեն սիրելը-սերը,
վոր չի դարձեցնում նրա մեջ տենչանք, այդ է պատ-
ճառը, վոր այսօր վորեւէ մեկին՝ խորապես սիրող
մանուկը՝ վաղը կարող է հեշտությամբ մոռանալ :
Մանկան հոգեբանությունն այդպես է, ինչպես բնո-

լուչել ե պոետը, ջերմ կուլա առանց տանջանքի, լսո-
րունկ կսիրի առանց տենչանքի:



Մանկության և պատանեկության մասին դրած
վերոհիշյալ բանաստեղծություններն հետ մեկտեղ
ուշադրության արժանի յեն նաև Իսահակյանի այն
յերգերը, ուր պոետը ցուցաբերել է նաև իր մի
այլ հատկությունը, այն է՝ կարենալ մտնել ուրիշի
եյության մեջ, զգալ նրա զգացմունքներն ու ապ-
րումները, և լինել դրանց թարգմանը: Իր «Բալես ու-
նի հնդու մաթա», ինչպես և «Սև միդարս» վոտանա-
վորի մեջ Իսահակյանը կարողացել է ցուցաբերել իր
այդ, յեթե կարելի չէ ասել, «մայրանալ» կարենալու
հատկությունը: Բանաստեղծը կարողանում է հարա-
գատորեն վերարտադրել այն զորովն ու խանդադատան-
քը, վորով համակված է մայրն իր յերեխային խաղաց-
նելիս: Հիշյալ բանաստեղծության բովանդակությա-
նը հարմար է այն թեթև, ծափ տվող խաղացկուն
չափը, վորով հորինված է վոտանավորը: Այդ չափը
յերգը դարձնում է աշխույժ, դյուրընթեռնելի. ըն-
տրրված համապատասխան բառերը կտրծիք թոթովա-
խոս մանկան լեզուիկոնից առնված լինեն: Այս ամենը
այնքան վարակիչ է դարձնում յերգը, վոր մի ան-
գամ, յերբ սկսում ես կարդալ, այնուհետև ծանոթ
հին յեղանակի նման միշտ մտքումդ կրկնել ես ու-
զում:

Բալես ունի հնդու մաթա
Վոսկի որոցք, ատրաս ծածկոց,
Պուպուշ դար-դար, նշխուն բալա,
Պաճիկ կենես... որ, որ, լա լա:

Պոետի այս փաղաքուշ յերգը, վոր այնքան կեն-
ւախինդ ու լի ուրախությամբ եր հնչում հայ դեղ-
ջուկ մոր բերանից, տեսեք թե ինչպես է փոխվում,
յերբ չար թշնամու հուրն ու սուրն է փայլատակում
նրա զլխին: Այդ յեղեռնից ազատվելու ու իր մանկա-
նըն ազատելու համար սարերը փախչող ու այնտեղ
ապաստան գտնող դաղթական դարձած մոր որորոցի
յերգն այս անգամ փոխվում է այսպիսի լալահառաչ
նվազի.

Սև միդարը՝ ճոճք եմ արեր,
ճոճք եմ կապեր ծառերեն.
Լալեն, լալեն քուն է մըտեր
Իմ վորք բալեն, իմ լալեն:
Նանիկ երա', նանի դար դար,
Դարդեր ունիմ, քանց ծով ու սար:

Չար թըշնամու հըրեն, թըրեն
Փախած, ընկած սար ու քար.
Քեզի հար լուռ սըրտիս վըրեն
Գըրկած լացի սար ու քար:
Ո'ր որ, բալաս, ո'ր ո'ր, նանի,
Քամբախտ մերդ չարդ տանի:

Քաղաքային նոխազ դարձած հայ զաղթական մոր
որորոցի անգուգական յերգն և սա, տրված այնքան
ուեալիստորեն, վոր թվում և թե վոչ թե Իսահակյա-
նը, այլ հենց ինքը, զաղթական մայրն և այդ յերգը
հորինողը:



Իսահակյանի քնարը նրա դրական դործունեյու-
թյան համեմատաբար հասուն շրջանում արձագան-
քել և հասարակական-քաղաքական կյանքի մի շարք
յերևույթներին և՛ տալով նրանց յուրովի մեկնարա-
նությունը: Այդ խնդիրներին են վերաբերաբար աշ-
խարհում գոյութուն ունեցող սոցիալական տնարդա-
րությունների վերացումն ու ադատ հայրենիքի դա-
ւաւարը, վոր գերել և պոետին, ինչպես ինքն և ա-
ռում, տակաւին պատանի հասակին, լինելով նրա
մտահոգության մշտական առարկան: «Պատանի հա-
սակիցս ինձ մշտապես հուզել և, մտալիկ և աշխար-
հիս մեջ գոյութուն ունեցող չարիքը-աղքատու-
թյունը, տգիտությունը, բռնությունը, չահագոր-
ծումը, վոճիրները: Ինձ տանջել և հայ աշխատավոր
ժողովրդի դառը վիճակը՝ սուլթանի և ցարի դա-
ժան լուծերի տակ, և այդ չարիքները վերացնելու
պորժը, փրկության միջոցները»^{*)}:

Սրանից յերկու տարի առաջ ասված հիշյալ խոս-
քերը խկապես պատանի հասակից Իսահակյանի

^{*)} «Գրական թերթ» 1937 թ. № 12

մշտական մտալիկության առարկան են յեղել: Յեւ
ի՞նչպես կարող եր խեղճի դատի ակնհայտ պաշտպան
Իսահակյանի նման պոետը մշտական մտահոգության
առարկա չդարձնել «ավեր ու ավար» դարձած իր վա-
թանի, և

Հրին, ջրին

Ու սրին կուր

զնացած հայ աշխատավոր ժողովրդի դառն վի-
ճակը: Բանաստեղծի հոգին թունդ և առնում, յերբ
լուում և 1918-20 թ. թ. տեղի ունեցող կոտորածների
մասին: Ի՞նչ եր մնում յերգել նրան, յեթե վոչ

Կսկի՛ճ, Կսկի՛ճ...

Մեր բովանդակ ժողովրդի ընդհանրական դար-
ձած վերքերն ու կրակիճն եր դա, վոր իր անձնակա-
նը համարելով յերգում եր Իսահակյանը: Ուստի ե՛լ
ապիւլի յե մեծանում նրա քնարի հասարակական նշա-
նակությունը: Նրան համադրացողների թիւը դառ-
նում եր բաղմապատիկ: Պոետի դործերը կարդում եր
մեր բովանդակ ժողովուրդը, վորի Ֆիզիկական վո-
չընչացման վողքն եր յերգում նա: Իսահակյանը սը-
ւում եր հայ գեղջուկի որհասական վիճակը, յերբ
նրա արտերը հասկաբեկ եյին արվել թշնամու սրով,
մնացել եյին խոպան, ամայի, ակոսների մեջ բռնա-
կալը մորթել եր մաճկալին, անխոնջ ամոլին:

Պատուհասվող գեղջուկի վշտից եր, վոր փրկմ-

կում եր բանաստեղծի մեծ սիրտը և առատ աղբյուրով խփում նրա քնարական յերգը:

Հայոց գեղջուկի ծավալուն արտե՛ր,
Ավետարանի եջերի նման
Խնկաբո՛ւյր, ոծու՛ն հավե՛րժ սրբազան,
Թշնամու սրով հասկաբեկ արտե՛ր:

Խոսքան մնացի՛ք՝ անտեր, ամայի,
Ակոսներիդ մեջ մորթեց մաջկալին,
Մանուկ հոտաղին, անխոնջ ամուլին
Դարերի դժխեմ վոսոխն ամեհի:

Նույն յերգի հաջորդ տողերում հայ գեղջուկին «մեռնող ցորենի անմահ սերմեր»-ի հետ համեմատելով, բանաստեղծը աննկուն հավատք է հայտնում, վոր շուտով այդ «անմեռ ցորենի» հատիկների պես բազմապատկելով յեն հայոց գեղջուկները և նրանց համար բացվելու յե ազատության վոսկի արշալույսը:—

Հայոց գեղջուկնե՛ր, յեղբայրնե՛ր հողո՛ւս:
Ձեր արյունազանգ արտերի վրա
Դրախտի փառքով պիտի հուրհրա
Մեր ազատության վոսկի արշալույս:

Այս հավատքով համակված Իսահակյանը, ինչպես կանանք, իր հետագա բանաստեղծություններում, եռչ է անում ժողովրդական մասսաներին թոթափել

բռնակալների ստրկացնող լուծը: Նման մոտիվներն սկիզբու տեղ են դրել Իսահակյանի լավ իմաստով հայրենասիրական յերգերի բաժնում, և իսկապես միթե Փեոդալական սուլթանական Թյուրքիայի և ցարական իմպերիալիստական Ռուսաստանի կրկնակի լծի տակ հեծող, ապատություն տենչացող մեք հանճարեղ, բայց խոշտանգված, հազար անգամ լլկված ժողովրդի, նրա զարկված ու զրկված հայրենիքի վիճակի վողբը չե՞ նաև «Հե՛յ ջա՛ն հայրենիք, ի՞նչքան սիրուն ես», հերավի սիրուն այս բանաստեղծությունը:

Հե՛յ, ջա՛ն—հայրենիք, ի՞նչքան սիրուն ես,
Սարերըդ կորած յերկնի մովի մեջ.
Ջրերըդ անո՛ւշ հովերըդ անո՛ւշ,
Մենակ բալբըդ արուն—ծովի մեջ,

Բանաստեղծը մի կողմից «ազիզ հայրենիքի» բռնական դեղեցկություններն է պատկերում, մյուս կողմից այդ հայրենիքի արուն—ծովի մեջ դաժնվող բալբի հակադիր վիճակն է ներկայացնում, իսկ ամենից վերջում այնքան անձկությամբ մի բան է միայն տենչում՝ տեսնել փրկության առադաստի կարոտ «ազիզ հայրենիքի» ազատությունը, նրա «նոր ուրվածեղը», վորպեսզի «արտուտի պես» վեր ու վեր ճախրելով՝ լիաթոք «բարձր ու զիլ» յերգի նրա «կանաչ արևը»: Իսահակյանի տալավին 32-33 տարի առաջ գրած թե՛ «Հե՛յ ջա՛ն հայրենիք» բանաստեղծության մեջ, և թե՛ զրական մի այլ ժանրի գործում՝ «Դա՛րիբալդիականը» վերնագրով պատմվածքում, ու այդ

վոգոյ վրոված նրա բովանդակ հղացումներում դժվար
չէ տեսնել Իսահակյանի ազգային ազատագրական շարժ-
ման գաղափարներով կրակված լինելու հանդա-
մանքը, մի բան, վոր բնորոշ է նրա աշխարհայացքի
դեմոկրատական վոգուն, և կենդանի ապացույց այն
բանի, վոր իսկապես Իսահակյանին, ինչպես ինքն է
ասում, «տանջել է հայ աշխատավոր ժողովրդի դառն
փիճակը՝ սուլթանի և ցարի դաժան լուծերի տակ»*)
և վոր բովանդակ ժողովրդի ազգային ազատագրման
համար խրախուսելի որինակ է համարել «Գարիբալ-
դու» շարժումը: Սոցիալական հաղեցվածությունն ունի
անչուչտ Իսահակյանի քնարը (թեև վոմանք համա-
միտ չեն*):

Նա քանիցս ամբողջ թափով ծառս է յեղել թե՛
կմպերիալիստական նկրտումներով բռնված Փետդա-
լական Թյուրքիայի և ցարական Ռուսաստանի, և թե՛
բուրժուական «արունքտեր», զուլում աշխարհի դեմ,
ուր անաշխատներն ու պորտաբույծները շահագործ-
ման վայրագ միջոցներով զրկել են «քարից-հողից»
հաց քամողներին, և փոխարենն իրենք վայելել «աշ-
խարհի ճոխ սեղանից»: Տեսնելով իր հարազատ հան-
րային հատվածի «դառը դատած» ու դադարկ նըս-
տած փիճակը, բանաստեղծը բողոքի ձայն է բարձ-
րացնում տիրող սոցիալական անարդարության, ան-
հավասարության դեմ:

*) Տե՛ս «Գրական թերթ», 1937 թ. № 12

*) Տե՛ս «Մուրճ», 104 թ. № 3 Ալ. Ռուբինի հոդվածը:

Հարուստ մարդիկ կուտեն լամեն
Աշխարհի ճոխ սեղանից.
Մենք աշխարհի խորթ տղերքն ենք,
Մեզ փայ չըկա աշխարհից:

Խեղճ աղքատի հողին դուրս դա,
Քարից-հողից հաց քամե.
Բեռով հացը հարբստին տա —
Հարուստն իշխե, վայելե:

Խեղճ աղքատը դառը դատի,—
Դատարկ նստի... Ե՛յ աշխարհ,
Ել ինչո՞ւ յես քարը թողնում
Քարի վրա, քար աշխարհ:

Ռուսական առաջին հեղափոխության նախորեյին
(1901 թ.) դրված Իսահակյանի այս հղացումը բողոք
չէր ուղղված առ աստված, այլ սոցիալապես հաղեց-
ված յեկույթ՝ «զիշակեր բուրժուազիայի»*) ստեղծած
կարգ ու սարքի դեմ: Սոցիալական հաղեցվածու-
թյունն ու դասակարգային պայքարի արտահայտու-
թյունները, թեև յուրովի, բայց դնալով ովելի սուր
կերպարանք ու արտահայտություն են ստանում մեր
պոետի 1906 և հետագա տարիներում հեղափոխու-
թյան աղդեցության տակ դրված բանաստեղծություն-
ների և արձակ գործերի մեջ, ուր այլևս սոսկ տըր-
տուհյներ, դժգոհություններ ու գանգատներ չեն,

*) Իսահակյանի արտահայտությունն է:

վոր լավում են խեղճ աղքատի չահերից խոսող դե-
մոկրատ բանաստեղծի քնարի լարերից: Շահագործող
դասակարգի անարդ, ստրկացնող լուծն իր ուսերից
թոթափելու կոչ է արձակում այստեղ բանաստեղծը
աշխատավոր դասակարգին.

Յե՛լ աշխատավոր, ստրուկ ժողովուրդ,
Յե՛լ լուծդ քցիր, յեղիք ինքնիշխան.
Քրտինքիդ տերը մենակ դու յեղիք,
Մեկեն կկորչեն աղա, խան, իշխան:

Ազատությունն է հացն այս աշխարհում,
Յերգեցե՛ք դուքը ձեր ազատ հացի:

.
.

Առաջ քնացե՛ք, աշխատավորներ,
Յերգելով դուքը ձեր ազատ հացի:
Առաջ, անհողդողդ, յերկրի տերն եք դուք:*)

Այս և նման վոդով դրված այլ յերգերը,
արդյոք իրավունք կտա՞ն մեզ ասել, թե մեր բանաս-
տեղծի «սոցիալական քննադատությունը վերածվում
է բնության և մարդու վերացական քննադատու-
թյան»**): Ըստ ընկ. Կիրպոտինի՝ «Նրան (Իսահակ-

*) «Հառաջ», 1906 թ. № 23

**) Վոչ միայն իր այդ յերգերում, այլ և արձակ
գործերում Իսահակյանը պայքարի ակտիվ ներգործական ուղի
յե բռնում, նրա Ոհան ամին (տես՝ «Համբուսանքի Զիբուխը»
ժողովածուն) Աղայանի՝ Արղումանի ու Թումանյանի՝ Չաղինի
նման պայքարի յե յեղում հողաբաժանության ժամանակ տի-
րող կարգերի դեմ:

յանին Հ. Ղ.) թվում է, վոր չարիքի, անարդարու-
թյան և մոլորությունների մեջ մեղավորը վոչ թե
հասարակարգը, այլ մարդկանց բնությունն է: Մենք
տեսանք և կտեսնենք, վոր վերոհիշյալ, ինչպես և այլ
հղացումներում, Իսահակյանի «սոցիալական քննադա-
տությունը չի վերածվում սոսկ բնության և մարդ-
կանց վերացական քննադատության»*): Բանաստեղ-
ծի քննադատությունից չի յերևում նաև այն, թե
«չարիքի, անարդարության և մոլորությունների մեջ
սոսկ մարդկանց բնությունն է մեղավորը»**):

Մեղավորը աշխարհը զուլում դարձնող, «դուր դա-
տող» խեղճ աղքատների հաշվին ապրող հարուստ

*) Յեթե հիրավի նույնիսկ «Աբու-Լա-Լա Մահարի»-ի մեջ
ևլ հեղինակի քննադատությունը «սոսկ» բնության և մարդ-
կանց վերացական քննադատության հանդեր, ապա ցարական
զրաքննությունը այդքան շատ չէր վախենա և չէր արդևի
պոեմի ամբողջական տպագրության դործը Ռուսաստանում:
Անշուշտ, «Աբու-Լա-Լա»-յի մեջ ևլ բանաստեղծը ապստամբվել է
տիրող հասարակական կարգերի, գոյություն ունեցող որենք-
ների դեմ: Այդ ապստամբությունը ճիշտ է յուրովի եր, շո-
քած եր, բայց ապստամբություն էր: Ինչ վերաբերվում է
«Սասմա Մհերին», այդ մասին չենք խոսում, ուր արդեն շատ
ավելի վորոչ է արտահայտված բուրժուական կարգերի հիմն
ի վեր խորտակման, աշխարհն ավերելու հեղինակի տենդենց-
ները, ոսմկություն բերելու նպատակով: Իսահակյանի ամ-
բողջական ստեղծագործության ընդհանուր յեղրակացությունը
պարզ է. — չարիքի, անարդարության, բռնության խնդրում
նա մեղավոր է համարում, վոչ թե սոսկ մարդկանց բնու-
թյունը, այլ և հասարակարգը:

**) Տես՝ В. Кирпотин «Поэзия Армянского народа»
Москва, 1938 г. стр. 83.

մարդիկ են: Ճիշտ է, Իսահակյանի սոցիալական քրե-
նադատութիւնը փոքր ինչ յուրորինակ բնույթ ունի,
բայց կրկնում ենք, այդ չի նշանակում, թե նրա մոտ
այդ քննադատութիւնը վեր է ածվում «բնության և
մարդկանց վերացական քննադատության»: Այսպես
մոտենալ խնդրին՝ նշանակում է արժեքադրել. մեր
հեղնակի պոեզիայում յեղած սոցիալական հարցերին
վերաբերվող քննադատութիւնը: Մեկից ավելի ան-
գամ «անխնա նշավակելով» իշխող բռնուցքը՝ հաշ-
տության, հնադանդության խոսք չի ասում պոետը:

Անհուն վրեժի և ատելության

Դրժոխքն է այրում թունոտ իմ հողին.

Յեւ յես չեմ բերում խոսքը հաշտության,

Վոր ծանր է պառկում աղքատի ուսին:

Յերազկոտ սիրոյ յերգեր հորինող պոետը Հայնե-
ին է հիշեցնում այսպիսի պարագաներում, վորն իր
մասին ասել է.

Մի՛ նվա կյանքում վերթերի նման.

Վոր սիրում է սոսկ Շարլոտաներին,

Հնչիր դու ինչպես զանգը տաղնապի,

Դաշույնը յերգեր և սուրբ յերգեր:

Յեւ մի՛ թող յերբեք յերկրորդ ննջի

Մի՛ լինի սրբինդ դու մեղմ ու անուշ,

Կամ վողբերգական մի քնքուշ հողի...

Յեւ հերավի «ծաղկանց և սոխակների կուսակ-
ցության պատկանող» Իսահակյանը Հայնեյի նման
պայքարի յե յեղում հատու գենքերով, յերբ պահան-
ջում են այդ իր հանրային հարազատ հատվածի աշ-
խատավոր ժողովրդի շահերը. բուրժուական հասարա-
կարգում, ուր դարվինիզմի բացարձակ որենքն է իշ-
խում, սրբոյ է, վոր շարության իժերին չի կարելի և
չպետք է սիրոյ սրինգով թռվել. ուստի պոետը յու-
րովի կովի կոչ է անում, բարձրացնում է աղքատի
բազուկը «ինչպես վոխակալ ոճն անսպասի» և նրա
ձեռքին «սուրն է դնում ասեղ ճշմարտի»: Մակայն
յերբեմն ընկնելով ոտաբոտի ազդեցութիւնների տակ՝
բանաստեղծի համար կասկածելի յե դառնում «սուրբ
ճշմարտության» դոյութիւն ունենալը. այդ է պատ-
ճառը, վոր նա կյանքի կովում դոյութիւն պահպա-
նելու մի այլ, իր դեմոկրատական վողուն անհարկ
թեղ է դարգացնում, այն է՝ ճշմեւ իրենից թուլին.
ապրել նրա հաշիւին:

Կյանքն է պայքար՝ դու ու դաժան,

Ճշգրիտ մարդուն թրոփր վեր,

Իրավունքը ուժն է միայն,

Վայ հաղթվածին, հազար վայեր:

Տեր կամ ստրուկ պիտի լինիս—

Ճշմարտութիւն չը կա ուրիշ:

Նիցչեյականության վորոշ շորշոփներ կան (ս-
տեղ*): Իսահակյանը ինքս եւ խոստովանել է Նիցչեյի

*) Նման ձևական նմանութիւն դոյութիւն ունի Իսա-
հակյանի այդ վոտանավորի և Գյոթեյի Koptisches Lied-ի մեջ:

ազդեցութիւնն իր վրա.*) սակայն այդ բանը իրավունք չպիտի տա վորոշ քննադատներին մեր պոետին Նիցշէյի «ճանաչված», հետեողական աշակերտն անվանելու: Յեթե Իսահակյանի համար խկապես Նիցշէյականութիւնն ամբողջական, հետեողական աշխարհայացք լիներ (վորպիսին մենք չենք ընդունում), ապա ի՞նչու, յերբ հերթը իրեն ե հասնում ճգմելու ուրիշին, նա չի կարողանում կենսազործել իր քիչ առաջ արծարծած մուրճ կամ զնգան լինելու, իրենից թույլին հալածելու տեսակետը:

Կյանքի կըռվում ամենքը դեմ ամենքի՝
Սուր են սըրում ամենքը դեմ ամենքին.
Սուրը ձեռքիս՝ կըռվի հանած ընկալ վար,
Յես չեմ կարող մըտնել պայքար անարդար—

Սըլէլ բերնից արնոտ հացը աղքատի,
Վառ քըրտինքը ծըծել տանջված ճակատի:

Իսահակյանի աշխարհայացքի մեջ աշխատավորական, դեմոկրատիզմի վողին ամուր նստած լինելով՝ թույլ չի տալիս նրան դերմարդը դարձնել իր դրոշակը, ճնշելով, ճգմելով թույլին, տնտեսիկին խըլէլ նրա բերնից «արնոտ հացը»: Ճիշտ են նկատել պրոֆ. Ա. Տերտերյանը, Կիրպոտինը և նրանց հետ ուրիշները, թե՛ Իսահակյանն անվթար ե մնացել Նից-

*) Տես Իսահակյանի Վեսելովսկուն դրած նամակը, տես նաև 1937 թվականի «Դրական թերթ»-ի ապրիլի 29 համարը:

շեականության գիշատիչ կողմից*): Յերբ յեղնում ենք Իսահակյանի համայն ստեղծագործութիւնները եյութիւնից, պարզ յերևում ե, վոր Նիցշէյականութիւնը նրա մոտ ոտարոտի, դրքերից քաղված զաղափարներ են, կամ բերովի, չորացած արմատներով մի բույս, բայց յերեք խոր համոզմունք ու կազմակերպված աշխարայացք: Յեվ հիրավի. չե՞ վոր Նիցշէյի քալողած արխտոկրատ դերմարդը դեմոկրատ Իսահակյանի անհաշտ թշնամին ե, այն Իսահակյանի, վորը ազատութիւն, սուրբ ճշմարտութիւն ե սիրել ու տենչացել իր «Կյանքի շեմքից»:

Ձայնս հնչում ե խավարի խորքից,
Գրթա, հայտնվիր սուրբ ճշմարտութիւն.
Յես քեզ եմ փնտրել իմ կյանքի շեմքից,
Յեվ տես. քարացա անհուն տանջանքում:

Վորո՞նք եյին այն բյուր ուղիները, վորոնցով ընթացող պոետը ուղում եր բռնել իր վաղուց՝ յերապած կապույտ թռչունը (ազատութիւնը): Յերկուտարի առաջ, իր անցած ճանապարհի մասին խոսելիս, Իսահակյանը խոստովանել ե հետեյալը. «Ինչո՞վ չեմ տարվել, ի՞նչ փիլիսոփայութիւն, եթիկական, հասարակիտական սիստեմներով՝ ազատագրելու տառապող մարդկութիւնը: Յեղել եմ տոլստոյական,

*) Պրոֆ. Ա. Տերտերյան. «Հայոց նոր գրականության պատմութիւն» 19-20-րդ դ. դ. պրակ. 5-րդ, Ա. Իսահակյան, 1939 թ.— Յերևան:

նից չեյալան, Գերմանիայում ուսանող ժամանակն սոցիալ-դեմոկրատ: Հուսահատված դարձել եմ ան-
հշխանական, պեսիմիստ: Տարվել եմ Բուդպեշտով:*)
Ահա Իսահակյանի անցած այն «բյուր ուղիները»,
բյուր կեռամանները, վորոնցով ընթացողը պարզ է,
վոր չէր կարող գտնել «սուրբ համարությունը»,
այլ կմնար չվար այդ ուղիների լաբիրինթոսում:

Սակայն չմոռանանք կրկին չեչտել այն, վոր սկզբ-
բից Իսահակյանի մեջ յեղել է խեղճի դատը պաշտ-
պանելու իղճը: Յեվ նա ամենուրեք, թե իր բանաս-
տեղծութուններում (մենք արդեն տեսանք այդ), և
թե հոգվածներում ու նամակներում չի հոգնել, չի
խնայել նշավակել այն անաչխատ, ընչաքաղց դասա-
կարգը, վոր ապրում էր խեղճ աղքատի հաշվին, վորը
«լրբենի» ծաղրով արհամարհում էր «հայ ստեղծա-
գործ միտքը», քաղցի յենթարկելով նրա անխոնջ մը-
շակին: Ծառուրյանին, նրա գրական գործունեյու-
թյան 25-ամյակի առթիվ գրած իր մի նամակում,
այդ կանխկցությամբ այսպիսի տողեր ենք կարդում:
«... Իմ ավագ ընկեր, իմ սիրելի ընկե՛ր, և դուք մի
հավատացե՛ք այն ծախերին և ճառերին, վորոնք վաղը
վորոտալու յեն, ի պատիվ Ձեզ. իմ խորին համոզ-
մունքով հայ գրական խոսքը միշտ արհամարհված է
և հայ ստեղծագործ միտքը միշտ ծաղրված հենց այն
մարդկանց կողմից, վորոնք վաղը կուշտ վորկորով
պիտի շրջապատեն Ձեզ, մյուս ուր Ձեզ նորից արհա-

մարհելու և ծաղրելու համար»*)... Հետաքրքիր է
իմանալ ովքեր են այդ անձինք, վորոնք արհամար-
հում են մեր ստեղծագործ միտքը: Նամակի հաջորդ
տողերից հայտնի յե դառնում այդ. «Դուք մի՛ հավա-
տացե՛ք, — շարունակում է Իսահակյանը, — մեր ան-
դրապետ ինտելիգենցիային, մեր այլասերված ուսանո-
ղությանը և մեր դիշակեր բուրժուազիային. նրանք,
վորոնք ովսանա յեն տալիս Ձեզ, հավատացնում եմ
Ձեզ, վոր չեն ել կարգացել Ձեր ստեղծագործութուն-
ները»: Ահա այդ «դիշակեր», «դուլսը ոտարա-
յած», նյութապաշտ, այլասերված բուրժուազիայի
ու նրա անպտուղ, պարապուրդի զիրիլիգենցիայի
համար է, վոր պոետը գուշակում է գալիքում վորդու
սով:

Յես ձեզ ասում եմ՝ կըդա վոգու սով,
Յեվ դուք կըքաղցեք ճոխ սեղանի մոտ,
Կընկնեք մուրալու հարբած վորկորով՝
Հըրեղեն խոսքի, վեհ խոսքի կարոտ:
Լրբենի ծաղրով արհամարհեցիք
— Վոգու վառ ղեղմունք-միտք ու յերազանք,
Նյութի տաճարում արբած պարեցիք՝
Մոռացած անմահ, անհունի տենչանք:

Դուք, վոր հեզնեցիք ուժն ստեղծագործ՝
Ձեր նյութի հանդեպ կըդա վոգու սով:

*) «Գրական թերթ» 1937 թ. № 12

*) Իսահակյանի այս նամակը լույս է տեսել արվեստի վաս-
տակավոր գործիչ ընկ. Գարեգին Լևոնյանի խմբագրած «Գե-
ղարվեստ»-ի 1911 թ. № 4-ում:

Յեւ մուրացկի պես փշրանքի համար
Ծարավ ու նոթի կա'նցներ ծո'վե ծով...

Լինելով հասարակական-քաղաքական կյանքով
ապրող, և վերին աստիճանի շուտ տպավորվող բա-
նաստեղծ, 'Բրյուսովի խոսքով ասած՝ ЭХО ПОЭТ:

Իսահակյանն իր ժամանակ արձադանքեց մեր մո-
տիկ անցյալի հասարակական-քաղաքական կյանքի անց
ու դարձերին: Յեւ այն ժամանկ, յերբ այլ բանաս-
տեղծներ ազգամիջյան կոտորածներ ելին հրահրում՝
ռազմի կարոտ բազեյի նման ծղրտալով հանուն
«հավելյալ արյան» չիթերի, նույն այդ ժամանակա-
շրջանում եր, ահա, վոր խաղաղության, հաշտու-
թյան, սրբազան դաշինքի, ազատության խրոխտ ու
լիաթող զանգի ղողանջներ ելին հնչեցնում մեր սմե-
նադեմոկրատ հեղինակներից յերկուսը՝ Թումանյանն
ու Իսահակյանը:

Ազատության զա'նդ, դու վե'հ ղողանջե'
Կովկասյան վսե'մ, վե'ս բարձունքներից,
Ինչպես մըրրիկը, չաչե', չառաչե',
Մինչև սիգապանձ ազատն Մասիս:

Անհազ վըրեժի և ըմբոստացման,
Յե'վ բուռն ցամառն բարբառը հնչե',
Ժողովուրդների անկա'խ, ինքնիշխա'ն՝
Դաշն ազատական խրոխտ ղողանջե':

Բուռն վուգեմբորության և համակ ներշնչման ար-

դասիք և Իսահակյանի այս յերգը, վոր նպատակ
ունի արդարև դարավոր նիրհից արթնացնելու Մա-
սիսն ու Կազբեկը: Բանաստեղծը մահու և կենաց
սրայքարի յե' վուգեկոչում Կովկասի բովանդակ ժո-
ղովուրդներին «ընդդեմ բռնության, ամբարիշտ չա-
րի», վորը տապալվի պիտի աշխարհաստան ուժե-
րից, և նորող՝ արևի տակ ազատության զանգը պետք
է տարածի իր ղողանջները համասփյուռ «բյուր դա-
դաթներից ազատ Կովկասի»:

Իսահակյանի «Ազատության զանգը» գրված է 1903
թվին: Մենք դիտմամբ շեշտում ենք այդ հանգաման-
քը, վորովհետև բանաստեղծը հիշյալ դործով կանխել
էր ուղում մոտալուտ ազգամիջյան ջարդ ու ավեր-
մունքները, վոր պիտի տեղի ունենային և ունեցան
1905-6 թ. թ.: Այն, ինչ այդ որերին սպիտակ դրո-
շակը պարզած կարողանում էր անել Թումանյանը Լո-
ռում և մերձակայքում «իրար դեմ կանգնած ժողո-
վուրդների սրերը պատյանը դնել տալ»-ով, այդ նույն
նպատակին էր հետապնդում նաև «Ազատության
զանգը»-ի հեղինակը «սուրբ յեղբայրության տոնին»
կանչելով Կովկասի բովանդակ ժողովուրդներին: Ի-
սահակյանի այն խոսքը, թե. «ազգերի յեղբայրացման
վոսկի ողակն էր Թումանյանը...»,*) վերաբերում է
նաև իրեն: Իսահակյանն ու Թումանյանը ամեն կերպ
աշխատել են սրերի հեռան դարձած յերկիրն ու վուղջ
ժողովրդը հեռու պահել ազգամիջյան ջարդ ու ավե-
րից: Ճիշտ է ասել Բրյուսովը, թե «ПОЭТ-ВЕСЕЛДЯ С

*) «Արեգ» 1923 թ. էջ 299:

людьми, когда шумит гроза»: Հիրավի, իր ժողովրդի՝ դոյության, նրա վերկուծյան ու հաշտության յերգը յերգելն եր ավելի կարևոր իսահակյանի համար նրման դեպքերում, քան սիրային լիրիքական տրտունջները, վորի համար նա այլ անգամներ թավական ժամանակ եր արամադրել:



Գրականության պատմության իսկության դեմ մեղանշած կլինեյինք, յեթե չասեյինք, թե իսահակյանն իր մի շարք հայրենասիրական, ազատասիրական վոգով գրված վոտանավորների կողքին («Հե՛յ Ջան հայրենիք, ինչքա՛ն սիրուն ես», «Հայոց զեղջուկի ծավալուն արտեր» և այլն), իր քնարին հիմնականում վոչ բնորոշ, մի քանի այլ նվաղներ ել և հընչեցրել: Այդ զգալապես սակավ դառն յերգերի առաջանալու պատճառը կարելի յե բացատրել Թումանյանի հետևյալ պատկերավոր արտահայտությամբ. «Ե՛ն վարունդի թուփն ինչ ե, հայտնի յե, վոր յեթե նա ել վոտի տակ ե ընկնում՝ ել նրա պոռուղը չի ուտում, ենքան ե դառնանում: Նրա համար ել Ձեղթույլ չեն տա, վոր նրա թուփը տակով անեք: Եղապես դառնանում ու դաժանանում ե մարդը, նրա հոգին, սիրտը, միտքն ու ներքին դառնությունը դուրս ե տալիս, հայտնվում ե՛ անքերում, և դեմքին, և խոսքերում, և գործում, և ամեն տեղ, ամեն ասպարիզում ու ամբողջ կյանքը դարձնում ե դառն ու դա-

ժան»^{*}): Հիրավի այդպես կոխտանելով մեր ժողովրդին, Ֆեոդալական Թյուրքիայի և ցարական Ռուսաստանի ծանր սապոգը դառնացրել ե նրան: Ահա այդ դառնությունն ե, վոր յերբեմն արտահայտվել ե մեր ժողովրդի բանաստեղծական բերանը հանգիսացող սրտեների յերգերում:



Իսահակյանի 1908 թվին լույս ընծայած բանաստեղծությունների ժողովածույում արդեն նկատելի յեն հակումներ դեպի գրական այն ուղղությունը, վորն անցյալ դարի 90-ական թվականներին տիրաբար իշխում եր ռուսական և յեվրոպական գրականության վրա: Յես խոսում եմ սիմվոլիզմի և նեոռոմանտիզմի մասին: Իսահակյանը Տերյանի հետ մեկտեղ մոտիկ լինելով գրական այդ ուղղություններին, կարողացավ նրանց բոլոր գրական կողմերը (լեզվի, չափի, յերաժշտության) բերել հայ գրականության մեջ՝ ղեկաղենատական ծայրահեղություններն ու այլ կարգի սեթևեթությունները բաժին թողնելով ուրիշներին:

Վալերի Բրյուսովը նշելով սիմվոլիստական գրականության ազդեցությունն իսահակյանի վրա, գըրում ե. «Սիմվոլիզմն արտահայտվել ե հայ պոետի ստեղծագործություններում միայն իր հիմնական գը-

^{*}) «Հորիզոն», 1910 թ. № 130, «Դառնացած ժողովուրդը»:

ծերով , ավելի շուտ վորպես աշխարհայացք , քան
վորպես դրական ծրագիր»*) :

Այո՛ , Իսահակյանի մոտ սիմվոլիզմն ավելի շուտ
իրրև աշխարհայացք և հանդես յեկել , քան վորպես
դրական ծրագիր : Իսահակյանն ընդհանրապես ավելի
դերմանական նեոռոմանտիզմին և մոտ , քան սիմվո-
լիզմին : Յերբ համեմատում ենք մեկ պոետի ստեղ-
ծագործությունները (խոսքն Իսահակյանի ժողովրդա-
կան յերգերի վորով պրվածքները մասին չեն) , չա-
վաւոր սիմվոլիստ Տերյանի , նեոռոմանտիկ Հայնեյի
յերգերի հետ՝ ակներախ և դառնում նրանց և Իսա-
հակյանի արտահայտած տրամադրությունների հա-
րադատություն : Վոչ միայն տրամադրությունների
հարադատությունը , այլև հարանման զգացումների
արտահայտության բնորոշ յեղանակներով ել Իսահակ-
յանը նմանվում և այլ պոետներին : Նրանց նման՝
Իսահակյանը ևս հաճախ սիրում և իր ապրումները
յերադի ձեռով արտահայտել : «Յերազ տեսա ձեր տան
ստաջ» , «Յերազումս տեսա որոր ու չորոր» և այդպես
շարունակ : Յերազում նրան հաջողվում եր գտնել
իրական կյանքում ձախողած սիրո առարկային : Այ
անիրական տեսիլքով իրեն հայտնվող «ցնորք աղջկա»
մասին և , վոր պոետն ասում և .

Ուրկից կը գա , չգիտեմ ,
Ով և , ի՞նչ և , ո՞ւր կեբթա .

*) Поэзия Армении, под редакцией В. Брюсова, 1916,
Москва.

Կուգեմ՝ ընկնեմ յետեւն ,
Երթամ , ուր վոր նա կեբթա :

Այդպես «գեղեցիկ ստի» յետեւից եյին ընկնում
նույն ցավից տանջվող հարանման ապրումների յեն-
թակա ոռմանտիկ Հայնեն , սիմվոլիստ Տերյանը և
դրական այդ ուղղություններին փարած այլ պոետ-
ներ :

Իսահակյանի 1890 և 1905 թ . հաջորդ ուսակ-
ցիայի շրջանի ստեղծագործություններում արտահայ-
տություն և գտել հասարակական կյանքի հուսախա-
րությունը ևս : Նրա նույն այդ ուսակցիայի որերում
դրած բանաստեղծությունների մի վորոշ մասում
արտահայտվում են պոետի ի դերև յեւած ակնկալու-
թյուններն այդ հեղափոխությունից , վորի անհաջող
ընթացքի պատճառով բանաստեղծն իր հանրային
հարադատ հատվածի հետ յերբեմն կորցրեց կյանքի
ուղին և «տարադիր թռչունի» նման անկայան ու ա-
նապալեն հածում եր անորոշ ուղիներում , յենթարկ-
վելով հասարակական կյանքի վայրէկբրումներին :

Իմ հողին տարադիր՝ մի թռչուն՝
Մըրըկով դարնված թեւթափ .
Հողմերն են հեղ գլխիս շառաչում ,
Յեվ ուղիս անհատնում և անափ :

Հողերանական հար և նման վիճակ եր ապրում և
Տերյանը .

Իմ հոգին ծովերում անձանոթ
Մենավոր ու մոլոր մի նավակ,
Մատնեցին փոթորկին աղմկոտ,
Հուսաբեկ թողած դեկ ու թիակ...

Ինձ հեռվից լույս—փարոս չի կանչում
Ձի ժպտում ինձ խաղաղ հանգրվան,
Միայն հոգմն ե տխուր շառաչում,
Անթափանց մեզ-մշուշ ե միայն...

Իսահակյանի և Տերյանի հիշյալ բանաստեղծու-
թյունները ներկայացնում են մեր մանր բուրժուա-
կան մտավորականության մի մասի մտորումներն ու
ապրումները, նրանց հոգեկան կացությունը: Նման
որերը ծնել էին նման վհատ յերդեր: Իսահակյանն
իր հարազատ հանրային հատվածի հետ կորցրել էր
կյանքի ուղին, վոր «սև ու մութ էր և մոլոր», իսկ
Տերյանը յուրայինների հետ իրեն համարում էր «մի
խենթ լուսնոտ», վոր «ուրվականորեն չըջում էր ան-
վերջ»:

Յեղ չդառնելով դուրս գալու այդ կախարդական
չըջանակից, մեր բանաստեղծներին սրտչարում է հո-
ռետեսությունը: Պոետի սրտից սկսում են յերեկվա
նրա յերգերը թափվել «տրտում ու թալուկ»:

Թափվեցին տերևներն աշնան ծառերից՝
Թռչնած ու դալուկ,
Թափվեցին յերգերս բեկված իմ սրտից
Տրտում ու թալուկ:

Իր արտահայտած այս կարգի տրամադրություն-
ներով Իսահակյանը ներդաշնակվում էր դրական հը-
րապարակում իշխող այն ժամանակվա յերդասաննե-
րին, նրանց տանջող ցավը Իսահակյանին ել էր պա-
տել:

Նույն հասարակական կյանքի վայրենքի որերին
էր, վոր Իսահակյանը տեղահան յեղած՝ ուժ տվող իր
հայրենի հողից ու ջրից՝ թափառում էր ոտար ամա-
յի ճամբեքում, «կյանքի մըրկով զարնված թռչունի
պես հոգնած ու ծյուրված»: Թե իր անձնական ան-
հատական, և թե հասարակական-քաղաքական կյանքի
պատճառած լիկանքներից խոնջացած՝ հոգնաբեկ բա-
նաստեղծը «մենիկ անտառ»-ի, բնության խաղաղ
դիրկն է ուղում քաշվել՝ առվի խոխոջով ուշքը կա-
խարդելու «ինքնամոռացություն չընաղ յերազով...»

Հոգնած եմ, անտառ, հոգնած ուժասպառ,
Խորտակված սրտումս ել չի բըռնկվում...
Հոգիս թոցնող սերը բոցավառ...
Ախ, մայրի անտառ, քո մենիկ գրկում
Քընել եմ ուղում— անհոգ ու անդորր:

Սա արդեն վոչ միայն Իսահակյանի, այլև այդ
չըջանի բոլոր հուսալքված, հոգնաբեկ պոետների բաղ-
ձանքն էր. ներանձնանալ, մոռանալ ամեն ինչ և ա-
մենին: Միթե այդ նույնը չէ՞ր թախանձում և Տեր-
յանը, յերբ գրում էր.

Մի անմայր մանուկ, հեկեկանքներից
Հոգնած ու բեկված— ննջել ե ուղում,

Մի վըրդովեք դուք, մի տանջեք նորից,
Մի տանջեք նորից— հանգչել ե ուզում...

Հոգեբանական նմանորինակ վիճակներ արտահայտելու համար Իսահակյանը դիտեր վերարտադրելի բնությունն «ի պատկեր իւր և ի հանգույն»։ Հոգմի բերանն ընկած արցունքի նման գողացող տերևների միջոցով բանաստեղծ Իսահակյանը տալիս է իր հոգեբանական հար և նման վիճակը.

Աչո՛ւն ե, քամի՛...
Տերևները մի-մի,
Արցունքի նման
Դողացին, ընկան...

Փչում ե, ասե՛ս,
Ունայնության պես,
Քամին ամեհի,
Ճամբում ամայի:

Սմբել ե հոգիս
Մռայլ գիշերիս,—
Չգիտեմ մահից,
Թե՞ կյանքի ահից...

Ակամայից հիշում ենք նման տրամադրություն արտահայտող Տերյանի «Աչնան յերզը».

Յրտահար, հոգմահար,
Դողացին մեղմաբար
Տերևները գեղին,
Պատեցին իմ ուղին:

կամ «Նորից անձրև, մշուշ ամպ» և այլ հղացումները:

Իսահակյանի այդ շրջանի ստեղծագործություններում իրականությունից փախչելու տրամադրությունները հարաճուն հասունանում եյին: Տակավին իր լիրիքական բանաստեղծություններում՝ Իսահակյանն ունի «Աբու-Լա-Լա Մահարի» պոեմի մտահղացման սաղմերը՝ ուր ինչպես ճիշտ կերպով նկատել է Բրյուսովը, «առանձնապես պարզ, նկատվում է սիմվոլիստական շրջանի դրականության աղդեցությունները»^{*)}: Յեվ իսկապես, «Աբու-Լա-Լա»-յի բեկորները կարծես լինեն այս և նման բանաստեղծությունները.

Ոտար. ամայի ճամբեքի վրա
Իմ կարավանըս մեղմ կըղղղանջե,
Կանգնիր, կարավանս, ինձի կըթվա
Թե հայրենիքես ինձ մարդ կըկանջե:

Բայց լուռ ե շուրջըս ու շուրջ չը կա
Արևավառ, անդորր այս անապատում.
Ախ, հայրենիքըս, ինձ խորթ ե հիմա,
Ու քնքուշ սերըս ուրիշի գրկում:

Կնոջ համբույրին ել չեմ հավատա,
Շուտ ե մոռանում նա վառ արցունքներ,
Շարժվի՛ր, կարավանս, ինձ ո՞վ ե կանչում,—
Գիտցիր, լուսնի տակ չկա ուխտ և սեր:

^{*)} Поезия Армении, под ред. В. Брюсова, 1916 г. Москва.

Գընա՛, կարավանս, ինձ հետըդ քաշ տուր
Ոտար, ամայի ճամբեքի վըրա,
Վորտեղ կը հոգնիս գլուխըս դիր վար
Ժեռ քարերի մեջ, փըշերի վըրա...

Այսպես փախս առած ուղտերի հետ անապատ
գնալու, մենանալու դադափարը, «Արու-Լալա Մահա-
րի»-ից առաջ արտահայտվել է Իսահակյանի «Յերգեր
ու վերքեր»-ի մեջ, վորը նույնպես արդասիք եր
հիշյալ գրական ուղղության աղբեցության:



Նույն այդ 1905 թ. հեղափոխությանը հաջորդող
հասարակական կյանքի դեկադանսի տարիներին եր,
յերբ կորցրած «Նորոգ հույսի կախարդ հորիզոննե-
րը», վոր ասել է թե նաև ապրելու հսկա տենչերը,
բանաստեղծին սկսում է ավելի ըստեղ-ըստեղ այցե-
լել մահվան մղձավանջը, այն՝ վորոչ շրջանում
սկսեց տիրաբար իշխել նրա գիտակցության
մեջ: Այդ շրջանում էր գլխավորաբար, վոր
մահ ու մահերդ եր յերդում Իսահակյանը — «գերեզ-
մանս անհայտ լինի, «Յես վոր մեռնեմ», յեվ այս-
պես շարունակ մահվան ահը իր սարսուռն եր հարա-
ժամ գդալ տալիս նրան: Հիմնականում այսպես էր
պոետն իր գործունեություն վաղ շրջանում, և դա
հոգեբանորեն ել հասկանալի յե. յերբ այգը նոր է
բացվում, յերբ արևը զենիթին է հասնում, իսկապես
ո՛վ է մտածում, թե որը մեռնելու յե: Ուրիշ խնդիր

ե, յերբ թախծոտ յերեկոն է վրա հասնում: Պետք է
ասել, վոր հետո, արդեն ներհուն դարձած պոետը
փորձում է իրեն այցելող այս մահվան մթին հարցերը
փիլիսոփայական սառնասրտությամբ քննել, այդ ա-
մենը խորապես զգալու, հասկանալու, յերգելու հա-
մար: Լինելով բանաստեղծ՝ (և ինչպիսի՞նք) Իսահակյա-
նը փիլիսոփաների նման հասկացողություններով չի
մտածում, այլ դերազանցապես պատկերներով է ար-
տահայտում հիշյալ հարցերին վերաբերող խորհրդա-
ծությունները: Որինակ՝

Այն միտքը, թե մարդկային կյանքը հետաճըզ-
ված, և այն ել շատ կարճ ժամանակով, վայրկյանի
տևողությամբ, մահ է, — բանաստեղծն հետևյալ
կերպ է արտահայտել իր «Ռավեննայում» խորագը-
րը կրող գեղեցիկ բանաստեղծության մեջ.

Արարատի ծեր կատարին
Դար է յեկել, վայրկյանի պես,
Ու անցել:

Անհուն թվով կայծակների
Սուրն է բեկվել աղամանդին,
Ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների
Աչքն է դիպել լուս գաղաթին,
Ու անցել:

Հերթը հիմա քոնն է մի պահ,
Դու ել նայիր սեզ ճակատին,
Ու անցիր...

Աղարատի ծեր կատարը հավերժութեան սիմվոլ է
ընդունված այստեղ: «Մահախուճապ սերունդները»
յեկեկ ու անցել են աչքերը կպցնելով նրա լույս դա-
գաթին: Հերթը հասել է այժմս իրեն՝ պոետին, նա
ևս իր հերթին «մի պահ» պիտի աչք կպցնի նրա սեղ-
ճակատին ու անցնի, վորովհետև մարդկային կյանքի
տեվոդությունն այդքան է: Մահը, այդ ամենահզոր
բանը, Իսահակյանի գրչի տակ բանաստեղծորեն պատ-
կերվում է, վորպես,—

Անտես, անձայն,

Մի քարավան

Վորը

Գիշեր ու զոր

Կերթա՛, կերթա՛...

Վողջ աշխարհքը

Կը տրորե,

Փռչի կանե,

Քամուն կուտա:

Յեվ հավիտյան

Կերթա՛, կերթա՛...

Բայց միայն ապրող գոյությունները չեն, վոր
մահկանացու չեն: Աշխարհը՝ «սգի այդ տունը, վորի
հիմքը մահի վրա յե կառուցված», ինքն ել մահկանա-
ցու յե և վերջ ունի: Նա ևս մշտապես մահվան բե-
րանումն է:

Յեվ մահը նրան

Ծամում է, ծամում:

Այսպես ուրեմն, յերկրի վրա ամեն, ամեն ինչ
մահկանացու յե ու վերջ ունի. ել ո՞ւր մնաց կյան-
քը, վոր են գլխից հետաձգված մահ եր: Բայց վո-
րովհետև ինչ ել վոր լինի՝ կյանքն ավելի քաղցր է
քան մահը, ուստի մահանալու, անեանալու դադա-
վարը, ինչպես յուրաքանչյուրի, աշխպես ել բանաս-
տեղծի հոգում զարթեցնում է հավերժանալու, ան-
մահանալու սին տենչեր:

Հավերժանալու ձգտումներով համակված բանաս-
տեղծը սկսում է մեջ բերել Ջորդանո Բրունոյի «Ան-
մահություն, քո եյուլթյան մեջ է և իմ եյուլթյունը»
խոսքերը:

«Հաղթահարելու» համար անեանալու, մահանալու
դադափարը՝ բանաստեղծի միտքն սկսում է հածել այլ
ուղղությամբ: Նա դուրս է գալիս մահկանացույով
կնքված կախարդական շրջանակից բնության մեջ
ձուլվելու, կոսմոսի մասնիկը դառնալու յեղանակով:
Բնության հետ ապրելու, միաձուլվելու կարողու-
թյունը կենսախինդ է դարձնում պոետին և վանել է
տալիս նրանից մահվան մթար դադափարը: Պոետը
հոգեբանորեն արդեն այն համոզման է դալիս, վոր
ինքը տիեզերքի անբաժան մասնիկն է, վոր «տիեզեր-
քը մեծ լցվում է իրենով», իսկ տիեզերքի մասը լի-
նել՝ նշանակում է անմահ լինել:

Ծովն է սրտիս մեջ ծփում յերազով,

Ջրում եմ յե ինձ առվի, ժայռի՝ հետ:

Տիեզերքը մեծ՝ լցվում է ինձնով,

Մեկ եմ զգում ինձ յերկրի, յերկնի հետ:

Անհուն հիացքով սիրտըս և զարկում,
Խորին ցնծությամբ վողջունում եմ յես,
Յեւ իրհնեղում եմ և գրկախառնվում
Մեծ և անսահման բնությանն հավե՛րժ:

Իսահակյանի մասշտաբներն արդեն մեծացել են,
«Հոգու ջահերով արեգակվել են նրա մտածումները»:
Բանաստեղծը գտնում է մարդուն և բնությունը կա-
պող թելերը՝ «այս աշխարհի իրերից» փախչելով ան-
զրաշխարհի «բյուրեղ բարձունքները»: Իրեն տիեզեր-
քի պերճ հյուսվածքը համարող պոետը միանալով
բնության հետ՝ փիլիսոփայորեն «հերքում» է իր
մահկանացու լինելու դառը ճշմարտությունը (վոր
ուրիշ անգամ ել հերքեց հավերժացող սիրո՞ զգաց-
մամբ)։

Նրա սիրտն այժմ վորպես թե կրճքի անձուկ
վանդակում չի շրջափակված, յերեկվա վերքոտ սիրտը
դարձել է յերկինք:

— Սիրտս յերկինք ե...

Ամեն արարած

Ասող ունի այնտեղ—

Խորշ ունի այնտեղ:

Մենք արդեն տեսանք, վոր պոետը փորձում էր
փիլիսոփայորեն «հերքել» իր «մահկանացու լինելը»,
«փախչելով այս աշխարհի իրերից» անդր աշխարհ-
ները: Սակայն յերբ Իսահակյանի հորդացող խոհերը
տեղատվություն են կատարում, յերբ անցնում է

հուզումների շրջանը, բանաստեղծը նորից նոր իրեն
զգում է Պրոմեթեոսի նման պիլիկ չղթաներով զամ-
ված այս աշխարհի սլացիկ ծերպերին: Այդ ժամանակ
և, վոր նա իրեն հարց է տալիս.

Ո՞ւր է փախչում հոգիս անհուն

Այս աշխարհի իրերից.

Յեւ իրերի անդր աշխարհում

Ի՞նչ է պտրում, տենչում նա:

Միայն յես եյի հասկանում ինձ

Յեւ յես ել ինձ չհասկացա:

Լավ և սուր բանաստեղծը: Հաճախ վոչ միայն
մենք, այլ և ինքն ել իրեն չի հասկանում, յերբ
բռնվում է «յերկնքի ցավով», յերբ ձեռք է զարկում
վերացական անհաս բաներին:

Մենք արդեն տեսանք, վոր Իսահակյանի միաբը
փիլիսոփայորեն խորհրդածելու հակումներ և ցուցա-
բերել, և զլիսավորաբար իր դործունեյության այն
շրջանում, յերբ պոետը տարիք եր առել և դարձել
ներհուն: Այդ փիլիսոփայությունը բանաստեղծի սոսկ
բաղմամյա կյանքի կենսափորձից ըզխող՝ յես կասե-
լի՝ նատուրալ փիլիսոփայության արդասիք չէ, վո-
պիսին համեմատաբար ավելի վորոշ նկատելի յե Թո-
մասյանի ստեղծագործություններում: Գիտական լո-
մաստով փիլիսոփայական տարբեր սխտեմներին լավ
ծանոթ լինելու հանգամանքը ևս զգալապես նկատելի
յե Իսահակյանի ստեղծագործություններում, մի բան,
վոր Թոմասյանի միայն քառյակներում զգացվեց:

Յեթե Իսահակյանի, ինչպես և Թումանյանի մոտ այդ մտածումները չառկայծեցին իրենց արտակարգ նորությամբ, ապա գերադանցապես ուրիշինալ, իսկական բանաստեղծական պատկերների միջոցով արտահայտվեցին:

Մինչև հիմա մենք քննության առանք Իսահակյանի ստեղծագործությունների այն բաժինը, վորը ռեֆլեկտիվ է անվանել Բրյուսովը, և ուր նկատելի է յին սիմվոլիստական գրականության շորշովները: Մեզ մնաց վերլուծման յենթարկել մեր պոետի ստեղծագործությունների նաև այն մասը, վորն առանձնապես զուսավորել է նրա պոեզիան՝ վերքոտ յերգերին թարմություն ու կենդանություն ներարկելով: Յես խոսում եմ Իսահակյանի ժողովրդական ստեղծագործության վոգով գրված լիրիքական բանաստեղծությունների մասին:

Իր ստեղծագործություններին այս ամենալավ, ամենաառողջ մասով Իսահակյանն ընդհուպ մոտենում է Ֆոլկլորի անապական ակունքներին: Մոտենալ ժողովրդական բանահյուսությանը՝ նշանակում էր մոտենալ գրական ռեալիզմին, վորովհետև ժողովրդի ստեղծագործությունը, նրա արվեստը ռեալիզմն է: Պոեզիան մասին խոսելիս Իսահակյանը մի տեղ ճիշտ կերպով նկատում է, «վոր ժողովրդական ստեղծագործությանն ընդհուպ մոտենալու չնորհիվ էր, վոր նա (Պոեզիան, Հ. Ղ.) գրական ղեկն ուղղեց ռոման-

տիզմի փոթորիկների միջով դեպի ճշմարիտ, իրական արվեստը»^{*)}: Իսահակյանն ինքն էլ այդ կերպ վարվելով մասամբ մոտենում էր ռեալիզմին: Իր ուսուցիչ Հովհաննես Հովհաննիսյանի ու զրջակից Թումանյանի նման՝ Իսահակյանն ոգտվել, սովորել և մեծ աղդեյություն է կրել առաջին հերթին մեր, ապա՝ այլ ժողովուրդների բանավոր ստեղծագործություններից: Այդ բանը չի ուրանում և ինքը Իսահակյանը: Յուրի Վեսելովսկուն գրած իր նամակում այդ առթիվ նա հետևյալն է ասում. «Ինձ վրա ամենից ավելի ազդեցություն են թողել հայ ժողովրդական յերգերը, ապա և այլ ժողովուրդներինը, հատկապես արեւելյան, ինչպես և մալոռուսական յերգերը»^{**)}:

Այդ ստեղծագործությունների հետ ունեցած անբախտելի կապի չնորհիվ է, վոր Իսահակյանն ամբողջապես չվորդեգրեց 1890 և հետագա տարիներում գրական հրապարակում իշխող սիմվոլիզմը: Ժողովրդի հոգին էր, վոր ամուր նստած լինելով պոետի մեջ՝ փրկեա ի չարե դարձավ նրա համար: Իսահակյանը յերբեք չի նվում իր ժողովրդական ստեղծագործության վոգով գրված յերգերում, յերբ հայրենի ուժավող ստեղծագործ հոգի վրա յե իրեն զգում, յերբ ժողովրդի անընկճելի կամքն է իր մեջ լեռնացած տեսնում: Այլ անդամներ հասարակական կյանքի վայրիվերումներին յենթակա «տարադիր թռչուն» դարձած պոետը չէր կարող այսպիսի տոգեր չգրել:

*) «Գրական թերթ» 1937 թ. № 5

**) Ю. Веселовский «Русское влияние в современной Армянской Литературе» Москва 1909. стр. 25.

Կենսական ծովի հույզերի միջին
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Կայծակն է զարկում իմ վես ճակատին,
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:

Հողմ ու փոթորիկ չուրջս են հածում:
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Գոռ ալիքները կուրծքս են ծեծում,
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:

Ինձնից բռնեցեք, խորտակված մարդիկ,
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:
Ձեր խարխալները վռտքիս տակ ձգեք,
Յես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:*)

Կրկնում ենք՝ այսպես կարող եր գրել ժողովրդի
անխորտակ հավաքական ուժն իր մեջ զգացող և ժո-
ղովրդի ակնադրյալներից ուժ առնող բանաստեղծը:

Ծնվելով յերգաչառ Շիրակում՝ Իսահակյանը
զեռ մանկույթ լսել և սովորել է պոեա ժողովրդի
հայրենի աղբյուրի վճիա յերգերը, վոր կախարդում,
համակում եր նրա ուշքն ու հոգին: Մենք զիտմամբ
չեցինք Իսահակյանի՝ ժողովրդի ծնունդը լինելու
հանդամանքը, վորովհետև, ինչպես ինքն է ասում,
«Ժողովրդի հանճարը ծնվում է ժողովրդի թանձրու-

*) Այս բանաստեղծությունը գրված է 1895 թ. և տակա-
վին անտիպ է, մեջբերումն անում ենք պոետի թույլատվու-
թյամբ:

Ո՛հ կր իմ անցյալ
շախ, հասարակ.

Ո՛հ ճակատ վայ
իմ ցուրտ և անցյալ:

Աշխարհ՝ յարթեմ
մահ-ա՛ն յբռնում.
Ես խելս նշան
Զանա՛ն և, Զանա՛ն...

Շախ և աշխարհ
իմ սիրտ ցոլում.
Պանկն աշխարհ
Բախն իմ և սրտում...

Ա. Իսահակյան:

թյան ճնշումից, ինչպես աղամանդը քարածուխի ճնշումից: Յեւ պղ աղամանդը, նկատում ես պոետը, ժողովրդի զգացմունքների, նրա տենչերի, յերազմների, նրա տառապանքների, նրա զայրույթների և կամքի խտացումն եւ և կոնկրետացումը: Նրա մեջ արտացոլում են ժողովրդի աշխարհամբոսումը, նրա կենսագործումը: Հանճարը ժողովրդի վրդուղբսերումն եւ, նրա համար ու թաղուն գիտակցության հայտարարումը, — նրա ինքնագիտակցությունը, նրա իմաստուն խոսքը*): Ժողովրդի ծոցից դուրս յեկած և նրա բանաստեղծական բերանը հանդիսացող իսահակյանը գիտե վերջինիս կարիքն ու հոգսը, նրա խիղճն ու խանդը:

Ինչպես յուրաքանչյուր մեծ բանաստեղծ, այնպեւ եւ իսահակյանը ժողովրդական ստեղծագործության մշակման, ոգտագործման խնդրում ունի յուրահատուկ մեթոդ, վորով նա տարբերվում և գեղուք թուամայանից, կամ մեկ ուրիշից: Այսպես որինակ՝ յերթ թումանյանն եր ժողովրդական ստեղծագործությունը մշակում, ապա մեծ մասամբ առնում եր պատրաստի սյուսեն, և այդ կանվայի վրա ստեղծագործում իրենը: Նա գտում եր իր վերցրած բուն ժողովրդական յերգի կամ հեքիաթի բոլոր այն մասերը, վոր ավելորդ եր համարում, և պահում եր այն՝ ինչ անմեռ եր ու գեղեցիկ, դնելով նրա վրա իր տաղանդի ու աշխարհայացքի կնիքը: Այսպես մշակելով եր, վոր նա վարդան Աղեկցուց առած ժողովրդական «Մի

կաթիլ մեղրը» դարձնում ե մի ծով մեղր: Վոչ միայն այդ, այլ և նրա «Քաջ Նաղարը», «Գութանի յերգը», և շատ ուրիշ բուն ժողովրդական հղացումներ պոետի կախարդական գրչին յենթարկվելով, եւ ավելի գեղեցիկ ու գողարիկ դործեր եյին դառնում: Շատ քիչ եր պատահում, վոր թումանյանն իր ժողովրդական վոգի ունեցող ստեղծագործությունների սյուսեն ևս ինքն ստեղծեր: Այսպես չեր ոգտագործում Ֆորկլորը Ավետիք Իսահակյանը: Նրա ժողովրդական ստեղծագործության վոգով գրվածների ճշնշող մեծամասնության ամբողջական պատրաստի կանվան առնված չի ժողովրդականից, միայն հագվադեպ պարագաներում, և սյուսե ունեցող ժողովրդական ստեղծագործությունները մշակելիս եր, վոր իսահակյանը ևս թումանյանի նման պատրաստի կանվան առնում եր բուն ժողովրդական բնագրից: Մնացած պարագաներում, մանավանդ իր այնպիսի վոտանավորները գրելիս, ինչպես «Մաճկալ ես բեղաբաժ ես», կամ «Չմեռն անցավ յեկավ դարուն», «Հագել ես կարմիր», «Ոխտը սարով հեռու քեզնեն», և ժողովրդական յերգերի վոգով գրված այլ յերգերում, ոգտագործված են մեր ժողովրդական յերգերի առանձին վոճերը, դարձվածքները, ամենաշատը առանձին քառյակներ միայն, իսկ ամբողջական հղացումը հեղինակն ինքն և ստեղծագործում և այն եւ այնպես, վոր մարդ հաճախ դժվար ե տարբերում դա բուն ժողովրդական յերգից: Ի միջի այլոց նշենք, վոր թումանյանին հակառակ՝ իսահակյանը ժողովրդական ստեղծագործությունը, նրա բառ ու բանը ոգ-

*) «Գրական թերթ» 1936 թ. № 5

տաղործում ե վորպես միջոց իր սեփական ապրումներն ու զգացումները արտահայտելու համար (մի հանգամանք, վոր նույնպես ուրվագծում ե նրա գրական դիմանկարը) քայց վորովհետև իր մեջ պոետը խտացրել ե ժողովրդի հոգեբանությունը, նրա բնորոշ գծերը, ուստի իրեն յերգելով հանդերձ՝ Իւահակյանը այդ յերգերում միաժամանակ ժողովրդին ե ցուցաբերել՝ հարազատ մնալով նրան:

Խոսք չի կարող լինել այն մասին, վոր ինչպես Հովհաննիսյանի, Աղայանի Թումանյանի, այնպես ել Իսահակյանի խնդրո առարկա մշակումներն ու ժողովրդական յերգերի վոգոյ՝ դրվածները մեծ մասամբ դեղարվեստորեն ավելի ամբողջական ու գոշարիկ դործեր են դուրս գալիս, քան բուն իսկ ժողովրդական: ստեղծագործությունները: Ինքնին հասկանալի յե, վոր յեթե ժողովրդական ստեղծագործությունը դեղարվեստորեն ավելի բարձր ե անթերի լիներ, քան դրա վերամշակումները, այն ժամանակ ումն եյին պետք բուն ժողովրդական ստեղծագործությունից սակավարժեք այդպիսի յերկրորդված «մշակումները»:

Իսահակյանի ժողովրդական ստեղծագործությունները վոգոյ՝ դրված յերգերում՝ ի չարս մի քանի ալ մոտիվների (սիրո, աշխատանքի ե այլն) տեղ են գտել նաև պանդխտության հետ կապված կարոտի յերգեր:

Սոցիալական այդ չարիքը, վորպիսին ե պանդխտությունը, տարագրությունը, նոր յերևույթ

չեն մեղանում: Այն արձագանք ե գտել մեր տակավին 13-14-րդ դարերի մի շարք հայրեններում:

Անցյալ դարի 80-ական թվականներից պանդխտությունը հսկայական չափերի յե հասնում մեր իրականություն մեջ, վորի հետևանքով թե մեր ժողովրդական յերգերում, թե դրականության մեջ ծայր են առնում պանդխտության հետ կապված յերգերը:

Նույն այդ թվականներին եր, վոր Անդրկովկասի հասարակական-քաղաքական կյանքում դործոն դեր սկսեցին խաղալ դեռ 70-ական թվականներից յերևացող արդյունաբերական կապիտալիզմի «առաջին ծաղիկները»: Քաղաքներում, այստեղ ու այնտեղ սկսեցին լսվել դործարանների չչափերի սուլոցները: Յերկաթուղին ցանցել սկսեց այնպիսի առևտրաարդյունաբերական կենտրոնները ինչպիսիք եյին՝ Թբիլիսին, Բաղուն, Յերեվանը: Արդյունաբերական կապիտալիզմի հաղթարշավն եր այդ, վոր սկսում եր մի կողմից բնության գեղեցկությունները յեղծել իր ապականյալ չնչով, մյուս կողմից քայքայել դյուղական նահապետական բարք ու սարքը: Դրա հետևանքով դյուղություն, քաղաքներում սկսվում եր ծայր առնել աղքատությունն ու պանդխտությունը: Յեվ հերավի՝ քայքայման, պանդխտության, աղքատացման այդ պրոցեսները չատ արագություն մի կատարվում 80-90-ական թվականներին Անդրկովկասի ե մասնավորապես Հայաստանի դյուղերում: Գյուղացին իր «թղաչափ» անջրդի ե անբերրի հողից ստացած փոքրիկ հասույթի մեծ բաժինը տալիս եր «ամպի պես գոռացող» պարտատերերին ե ինքը մնում ձեռնունայն,

կամ ինչպես Իսահակյանն է ասում՝ «Մերկ է մորեն», այն աստիճան, վոր յեթե «Թոնիր դեյլին շորահոտ չեր դա»։ Ի՞նչ եր մնում անել վերահաս սովից խուսափելու համար։ Թողնել հայրենի գյուղն ու իր «թղաչափ հողը», դրա հետ միասին սիրած յարին և այն ամեն նվիրական ու թանգ բաները, ինչ նա ուներ, և «բռնավեր թռչունի» նման աչքերը հռել «ոխտը սարով հեռու» գորշ քաղաքների կապարե հոլիդոններին։ Յեւ ահա իր ոջախից ու սըրտով սիրածից ցավով պոկվելով, պանդուխտի ցուպը ձեռքն առած գյուղացին իր վիճակն է վողքում, կարոտի հուղիչ յերգը շրթունքին։

Պանդուխտությունն ավելի մեծ չափերի սկսեց հասնել 90-900-ական թվականներին, յերբ հանդես եր յեկել Իսահակյանը։ Բնականաբար այդ պատմաշրջանի յերգիչը ավելի քան իր ավագ գրչակիցները (Հովհաննիսյան, Թումանյան) ցավով պիտի յերգեր իր վաթանի, իր ոջախի, իր սիրուհու կորուստը վողբացող գյուղացու վիճակը և նրա «յերգերը» իր անձնական «վերքերը» պիտի համարեր։

Այդ յերգերում Իսահակյանի անհատական, «սըրտայիմ» տարրը շատ ուժեղ է յերևան յեկել։ Չե՞ վոր հարանման ապրումները ծանոթ են յեղել «ոխտը սարով», «ոխտը տարով» յարից ու հայրենիքից բաժան բանաստեղծին ել։ Այդ է պատճառը, վոր պոետին հաջողվել է ամենախոր կերպով վերաբնութագրել պանդուխտության մեջ գտնվող գյուղացու հոգեկան ապրումները, նրա կարոտի բովանդակ գլացումը։

Ոխտը սարով հեռու քեզնից,
Քո չըվաքով ապրում եմ, յար,
Ոխտը տարով բաժան քեզնից
Քո կարոտով երվում եմ, յար։

Մենակ պանդխտող գյուղացին չէ, վոր մեռնում եր իր յարին տեսնելու անձկությունից։ Նույն վիճակըն է ապրում և տանը նստած դեռատի սիրահար դեղջկուհին։ Սա ևս իր յարի կարոտն աչքերի մեջ սրահած ունի և նույնպիսի անձկությամբ սպասում է «խաբրիկ մի» ստանալ իր պանդխտից, սակայն նրա սպասումներն ի դերե են յեկնում, անցնում է ցուրա ձմեռը, բացվում են ճանապարհները ու դարձյալ խաղար չի դալիս անձկալից։

Ձմեռն անցավ, յեկավ դարուն,
Հալավ բարձրիկ սարերու ձյուն,
Ճամբա բացվավ դարիբներուն.
Աչքս ճամբին՝ դադար չկա։

Ինչ է մնում այս բոլորից հետո իր դարիբ դուրբաթի դարձը տենչացող դեղջկուհուն, յեթե վոչ արցունքի հեղեղներ բաց թողնել աչքերից։

Ջուրն է պրծել՝ կուգա սարեն,
Սարեն, ձորեն... իմ աչքերեն...
Մի նորոգիր սրտիս յարեն,

Դարձիր վաթան, հողն անուշ ե,
Հողն անուշ ե, ջուրն անուշ ե:*)

Բանաստեղծ Իսահակյանն այստեղ վաթանի, հողի անուշության դադարիստն ե դնում, վոր պուկա յե նաև բուն ժողովրդական յերգում: Այո՛, վաթանի հողն անուշ ե, բայց սակավ ե, «թղաչափ» ե, անջրդի յե ու չի լինում նրանով ապրել, յերբ այդ հողի հաւույթից իր բաժինն ե ուղղում նաև անաշխատ ուսուր: Այդու հանդերձ, համեմատաբար ավելի «բախտավոր» վիճակի մեջ ե դեռևս հայրենի հողից չըկտրված, կորդ յերկիրը վարող արևակեղ ճակատից ծովի պես զբտինք թափող մաճկալի ե նրա յարի դրությունը: Ասում ենք բախտավոր, վորովհետև մայր յերկրում նա տակավին ծխացող յջախ ունի (վոր կյանքի սիմվոլ ե համարում ժողովուրդը) ե իր կողքին կանգնած սուտնին աշխատանքների ընկեր, հողատար ու սիրող մի կին: Այդ կինն ե, վոր իր ջանքերը մաճկալին

*) Իսահակյանի այս յերգի ե ժողովրդական քառյակի համեմատությունից, վոր բերում ենք այստեղ, կարելի յե իմանալ, թե ինչպես եր մշակում Իսահակյանը ժող. յերգերը:

Ձուրը պրծել, կուգա սարեն,
կուգա, թափի մարմար քարեն.
Ձի սաղցուցեր սրտիս յարեն,—
Յարն ա դարձել իր իրդարեն:

բանթող ե առաջարկում որվա հողնատանջ աշխատանքից.

Մաճկալ ես, բեղարած ես,
Առը շուռ տուր, շուռ արի.
Ծովի պես զբտնած ես,
Յեզնենն արձկի տուն արի:

Կաթի սերը քաշել եմ,
Դրել եմ հովին՝ սառի,
Այլ դողնոցս կապել եմ,
Արի թառան թը՛ռ արի:

Դադրած բեղարած յար ջան,
Ամպերն յելան դե արի՝
Բեղարած ջանիդ զուրբան
Ծտից թե առ—թեզ արի:

Իսահակյանի ժողովրդական ստեղծագործություններին վրդով գրված վոտանավորներում տեղ են գտել նաև հայ դյուրացու չքավորական կյանքին վերաբերվող մի շարք բանաստեղծություններ: Այս կարգի ժողովրդական մոտիվներում Իսահակյանը յերևան ե հանել դյուրացու կյանքի լավատեղյակություն: Բանաստեղծը, ինչ խոսք, կարողանում ե դեղարվեստական խոսքի միջոցով կենդանագրել, նկարել ամբողջական տեսարաններ ու մանրամասներ: Իսահակյանի

Ժողովրդական մոտիվներում տեղ են գտել նաև որն է բուն դատող հայ գեղջուկի քեֆ ու ուրախության յերգերը տոն որերին (Տես «Ընկեր-տղերը սեղ-վրա» և այլ բանաստեղծությունները) :

Ավետիք Իսահակյանը ժողովրդական յերգերի վոգով գրված իր յերգերում այն աստիճան և մոտեցել ժողովրդական լիրիկայի հորինվածքին, մըտայնությանն ու զգալակերպին, վոր նրա այդ կարգի բանաստեղծությունները թվում են «անանուն յերգիչների ստեղծածները՝ նոր ժողովրդական յերգերի սերիայով»*) :

Յեւ հիրավի մեր ձեռքի տակ փաստեր կան Իսահակյանի ժողովրդական յերգերի վոգով գրվածների մասին. այդ յերգերն այնքան և ժողովուրդը յուրացրել, վոր յերբ շիրակցի դյուղացուն, հարցրել են, թե ո՞վ և հորինել նրա ծոր տված յերգը, նա փոխանակ յերգի իսկական հեղինակ Իսահակյանին մատնանշելու, ինքնագոհ ասել և. մե՛րն և (Ժողովուրդինը), իսկ յերբ Իսահակյանի անունն են տվել՝ շիրակցու «հավատալը չի յեկել» : Դա, ինչպես Բրյուսովին և ասում, «Սմենաբարձր պարգեն և, վորի մասին յերաբել միայն կարող և պոետը» : Բրյուսովից առաջ Բելինսկին և նույն այդ բանն և համարել գրողի ամենամեծ վարձատրությունը : Կոլցովի մասին խոսե-

*) Վ. Բրյուսովի խոսքերն են :

լիս՝ մի այլ կապակցությամբ նա ասել և. «Յեւ կգա ժամանակ, յերբ Կոլցովի յերգերը կանցնեն ժողովրդի մեջ և կերպեն բովանդակ Թուսաստանի անհաման տարածության վրա, ինչպես կմտնեն ժողովրդի մեջ և անգիր կարվեն Կոլիովի առակաները»*) : Բելինսկին իհարկե չսխալվեց իր գուշակությունների մեջ. Կոլցովի յերգերն ու Կոլիովի առակաները հեղինակների մահից հետո տարածվեցին բովանդակ Թուսաստանում և դարձան ժողովրդի սեփականություն : Իսահակյանն այդ փառքին արժանացավ տակավին տարիներ առաջ : Այն, ինչ հեռավոր դարից եր լինելու ռուս գրողների համար կենդանության որոգ, Իսահակյանի համար շողջողում եր ինչպես վաղորդյա-նը :

Այդ բոլորից հետո հոգ չե, թե մեր քննադատների մեջ գտնվել են մարդիկ, վորոնք Իսահակյանի հիշյալ յերգերի մասին գրել են, թե. «հայ ժողովրդական քառյակների հետ համեմատելով միանգամայն կեղծ են, նա չափը և հանգը և՛ ընդունում և, և՛ չի ընդունում»**) :

Այս տողերի հեղինակն և վոչ անհայտ հայ դրաղատ Մամբրե Մատենճյանը, վորը մեր քննադատական գրականության պատմության մեջ հայտընի յե իբրեւ խիստ միտումնավոր քննադատ : Նա իր

*) Сочинения В. Г. Белинского. т. IV, с. 420 1901 г.

**) «Հորիզոն» 1913 թ. № 55 Մ. Մատենճյանի յեւրոթի սղագրից :

ժամանակ խստագույնս «պատժել է» և՛ Վահան Տեր-
յանին, և՛ Շիրվանդադեյին, առաջինին համարելով՝
Պոլ Վերլենին յերկրորդող «անհատականությունից
զուրկ» մի բանաստեղծ, իսկ յերկրորդին ել հայտա-
բարելով Սունդուկյանին ընդորինակող:



Այն հարցին, թե ստեղծագործների վրձ տիպին
ե պատկանում Իսահակյանը, մի չնչով գրողների,
թե՞ ջնջելով գրողների, ապա նկատի ունենալով նրա
բանաստեղծությունների տարբեր հրատարակու-
թյունները՝ կարող ենք ասել, վոր Իսահակյանը յերկ-
րորդ տիպի գրողներին ե պատկանում: Այս խնդրում
մեր բանաստեղծն իր յերբեմնի ուսուցիչ Հովհան-
նիսյանի հակապատկերը լինելով, նմանվում ե գլը-
շակից Թումանյանին: Հայտնի յե, վոր Հովհաննիսյա-
նը իր բանաստեղծությունները մեկ անգամ լույս ըն-
ծայելուց հետո այլևս չատ քիչ եր մշակում:
Յեթե վորոշ վոտանավորներ գաղափարապես կամ
կատարման արվեստով չեյին գոհացնում Հով-
հաննիսյանին, ապա նա այդպիսի վոտանավորները
սովելի շուտ վոչ թե վերախմբադրում ու վերամշա-
կում եր, այլ առանց այլևայլի դուրս եր թողնում իր
կազմած նոր ժողովածուից: Այդպես չեյին վարվում
իրենց նույնիսկ սպաղելված գործերի հետ Թումանյա-
նը, Տերյանը և Իսահակյանը, վորը Թումանյանի նման
իր գործերը մշակում եր թե՛ լեզվական, վոճական և

թե՛ բովանդակության տեսակետից: Մի քանի բանաս-
տեղծություններ հազիվ ունենա Իսահակյանը, վորոնց
«կուսությունը» խախտված չլինի, իսկ մնացածները
չարունակական մշակման յենթարկվելով՝ աղատագրը-
վում եյին ավելորդություններից և մեծ մասամբ
դառնում կուռ ու կոփ հղացումներ: Այսպես որինակ՝
1903 թվին հրատարակված բանաստեղծությունների
ժողովածուի մեջ տեղ դտած այս քառատողը, ինչպես
և ամբողջ հղացումը գեղարվեստորեն բարձր մշակ-
ման ե յենթարկված Իսահակյանի 1908 թվի բանաս-
տեղծությունների նոր ժողովածուի մեջ միայն: Ին-
քենք մի նմուշ:

Ալադյաղը թագը գլխին.
Ամպերու մեջ նստել ե,
Հանց թագավոր մարմար դահին՝
Սարերըն վեր բաղմեր ե:

(1903 թ. հրատ.)

Ալադյաղը ասողերու մեջ,
Ադամանդե թագը գլխին.
Սարերեն վեր, ամպերեն վեր,
Թիկըն ե տվել զըմբուխո դահին:

(1908 թ. հրատ.)

Մի այլ բանաստեղծություն («Շղարչ ամպեր
յերկինք առան») յերեք վարիանտ ունի: Յերբ այդ
բանաստեղծության առաջին հրատարակությունը հա-

մեծատում ենք յերկրորդ և յերրորդ հրատարակությունների հետ, պարզ տեսնում ենք, թե ինչքան մը տաժված ու խնամքով և մշակում պոետն իր գործերը: Հաճախ բանաստեղծն այնպիսի նրբություններ յետևե և ընկնում, վր կարծեք թե «այլերդություն» է: Այսպես որինակ՝ իր հիշյալ վոտանավորը տարբեր անգամներ հրատարակելիս բանաստեղծին յերկար ժամանակ զբաղեցրել է այսպիսի մի «չնչին» բան՝ ի՞նչպես է լավ ասել «նուրբ յեղեգը կը դողա», թի «յեղեգը նուրբ կը դողա»: Տպագիր վոտանավորների վրա այսքան աշխատանք կատարող պոետի լազորատորիան մեզ հայտնի չե, իսկ թե ձեռագրերը ինչքան են մշակվել, անգամահատվել այդ արգեն ինքը գիտե: «Ելիկերը— ասում է Գյոթեն, — իր պոեմի 22 տունը դարձրել է 7 և ստեղծադրծությունը վոչնչով չտուժեց այդ սարսափելի վիրահատումից, ընդհակառակն, այդ 7 տներում զարմանալի կերպով լավ պահպանվեցին 22 տան մտքերը»:^{*)}

Այսպիսի «անգամահատման» հաջող վախճանն ինքնին վկայում է հեղինակի ձիրքը: Ինչը ջնջելու և ինչը թողնելու այդ դժվարին դործին ծանոթ է և Իսահակյանը:

Իր ապրումներն ուրիշին հաղորդել կարենալու կարևոր դործոններից է լեզուն: Այդ զենքը միշտ

*) «Разговоры Гете» Собранные Эккерманом, С.-Петербург, 1891 г. стр. 289,

հատու չե պահում իր ձեռքում պոետը: Իսահակյանի լեզուն փարթամորեն հարուստ լեզու չե, վոճը ինքնատիպ: Վոճը, վոր հեղինակի, տվյալ դեպքում Իսահակյանի, դեղարվեստական դիմանկարի արտա-հայտությունն է, զգալապես կրում է պոետի անհատապաշտական աշխարհայոցողության կնիքը: Այսպես որինակ՝ Իսահակյանի «յուրաքանչյուր նախադասություն, — ճիշտ կերպով նկատում է ընկ. Հակոբ Հարությունյանը, — ունի իր ուրույն անհատականությունը և ձգտում է մեկնալ ազդելու: Այնպես վոր կարելի չե վորոչ նախադասություններ դուրս բերել վորպես աֆորիզմ: Ամեն մի նախադասություն կազմում է մի կենդանի բջիջ, մի մոնադ, վոր կարող է ինքնուրույն կյանք ունենալ, առանձին ինքնամիտի և ինքնարավ ամբողջականություններ կայացնելով: Թեև այդ նախադասությունը ամբողջ յերկի մի մոմենտը, մի յերանգը, մի դիժն է պատկերացնում, սակայն այնպես հատու, չեչտված ձևով, վոր կարող է դիտվել իբրև ուրույն, ներքուստ ավարտված մի դեղարվեստական միավոր... Իսահակյանի վերաբերմունքը դեպի բառերը նույնն է ինչ դեպի նախադասությունը: Նրա բառերը, թե՛ իրենց իմաստային պատկերացումների բովանդակությամբ և թե՛ իրենց հնչակազմով ունեն յուրահատուկ տպավորություն, ուրույն՝ առանձնապես չեչտված ազդեցություն: Նրա բառերն ել պայթում են անմիջական հուզական և գունեղ զգայական լիցքից»:

Լեզվական և վոճական այդ հատկությունների հետ մեկտեղ պետք է չեչտել Իսահակյանի բանաստեղծական լեզվի նվագայնությունը ևս: Իսահակյան

նը աշխատել և համապատասխան հնչյունների կրել-
նությամբ վերաբաղել նկարագրող յերեմեյթի
բնաձայնը (տես «Լուռ պարտեզում սրտատրոփ սի-
րատենչ» բանաստեղծությունը և ուրիշները) :

Իսահակյանի հղացումների այս յերաժշտականու-
թյունը, ներդաշնակությունը դուրսի և հայ լավա-
գույն կոմպոզիտորներին և մղել ձայնադերուռ նրա
բանաստեղծությունները : Իսահակյանի այնպիսի վո-
տանավորները, ինչպիսիք են «Շափաղ կուտաս»,
«Հովերն առան», «Մաճկալ ես բեզարած ես», «Գի-
շերըն եկավ», «Սև մութ ամպեր», «Ա՛խ մեր սիրտը»,
և շատ ուրիշները ձայնադեր և հայ կոմպոզիտորնե-
րը և յերգվել ու յերգվում են ամենուրեք...



Իսահակյանի արտահայտչական ղենքերից մեկն էլ
պատկերավորությունն է : Նրա ստեղծած պատկերնե-
րը մաշվելու չափ դործածված չեն, դրանք պոետի
սեփական մտքի ծնունդ են, նրա բանաստեղծական
«դառ ու զարմանք յերազներից» պոկված վառ յերե-
վակայության արդասիք : Իսահակյանն այստեղ էլ
պատրաստին չի փնտրում, լավ խմանալով, վո՞ր
դափնիմերը դժվարությամբ չափով գին ունեն :

Յերբ բանաստեղծը փորձում է համեմատություն-
ների դիմել, միշտ հաշվի յե առնում տվյալ յերե-
վութի կամ առարկայի բնորոշ (նրա կոչումը, տա-
րերքը կազմող) հատկանիշը : Յերկու իրար բաղխվող
ուժերի հղորությունը ցույց տալու համար, Իսահակ-
յանը ուրիշ բանաստեղծների նման, յերբեք չի համե-

մառի դա «յերկու շարժուն սարի հետ» : Ծիշտ է սա-
րի պատկերը թեև արտահայտում է վիթխարի, ծա-
ռացած ուժի դադափար, սակայն նրա կոչումը «վա-
ղել» կամ «շարժուն» լինելը չի, այլ հավերժորեն
անշարժ վիճակում մնալն է : Ստորև բերված «Հո-
տըն ու հովիվը» բանաստեղծության մեջ մենք կը-
տեսնենք սարի, ժայռի իսկական դերը : Արագածի
յանջերին թափառող սիրուց լքված մի պատանի թա-
խանձել է աղբյուրներին ու ժայռերին, «վոր լինե-
լին իրեն ընկեր անմեկին» : Ահա թե ինչ են պատաս-
խանել իրենց կոչումը դրսևորող աղբյուրներն ու
ժայռերը :

Աղբյուրները հառաչելով ասացին .

«Գնացող ենք, ի՞նչպես մնանք մենք քեզ հետ» .

Յեվ ժայռերը հառաչելով ասացին՝

«Մնացող ենք, ինչպես դնանք մենք քեզ հետ» :*)

Վոչ սարերն են այստեղ «շարժուն», և վոչ էլ
աղբյուրներն են «անշարժ» :

Իսահակյանի ուժը իր պատկերների թանձրու-
թյան մեջ էլ է : Պոետը հաճախ սոսկ մի պատկերով
ամբողջական դադափար է արտահայտում : Գարնան
լավը արտահայտելու համար նրան հարկավոր չեն
շատ խոսքեր չռայել :

Ե՛ր կանաչ աղբեր, դու բարով յեկար,

Դու բարով յեկար, իմ կանաչ աղբեր :

*) Տե՛ս «Խորհրդային դրականություն», էջ 93, 1938 թ .

Առաջին իսկ տողն արդեն լիովին հնարավորութիւնն է տալիս մեզ հասկանալու, թե ով է «կանաչ աղբերը»: Յերկրորդ տողը, վոր առաջինի չլիոված ձեւն է, կրկնութիւնն է և նպատակ ունի միայն ուժեղացնել առաջին տողի նույն միտքը: Մեկ ուրիշ բանաստեղծ, յերևի վոչ միայն մի տողի, այլ և մի քառյակի ու մի ամբողջ յերգի մեջ չկարողանաւ զարնան դալն այսպես վորոշակի կերպով արտահայտել, ինչպես այդ մի պատկերով «կանաչ աղբեր»-ով հաջողվել է տալ Իսահակյանին: Իր տիեզերական զանգը՝ բանաստեղծութեան մեջ Իսահակյանի վառ յերևակայութիւնն այսպիսի գրանդիոզ ու իր տեսակում բացառիկ պատկեր է ստեղծել: Տիեզերքը նրա մոտ պատկերվել է վորպես հսկայակերպ մի զանգ, իսկ պոետի հոգին նրա վսեմ լեզվալիւ, վոր զարնվելով տիեզերական զանգի պատերին իր քաղցրալուր զողանջներն է տարածելու մեղսոտ աշխարհի վրա, այդ զողանջներն իր իսկ պոետի յերգերն են: Պատկերներ են սրանք, վոր դրոշմվում են մարդու հիշողութեան մեջ և այլևս չեն մոռացվում:

Իսահակյանի պոեզիայի պատկերավորութեան մասին շատ կարելի յե խոսել, բայց բավականանա՞նք ևս մի նմուշ բերելով, վորը վերստին ու վերստին արտացոլում է, վոր Իսահակյանը վոչ միայն յերաժիշտ է, այլ և մեծ նկարիչ: Յեւ իսկապես ի՞նչ է սա, յե՞րգ, թե նկար, գրչի՞, թե վրձինի գործ.

Շղարշ ամպեր յերկինքն առան,
 Լուսնյակն անդորր կշողա,
 Լռիկ ճահճում՝ հարհանդ-մարմանդ,
 Նուրբ յեղեգը կը դողա:

Արադիլը՝ մենակ ու լուռ,
 Յեղեգնի մոտ կը քայլե—
 Կը մտորե՝ խոր ու տխուր,
 Ծահիճն աղոտ կը փայլե:

Այս բոլորից հետո ասել, թե «Ավետիք Իսահակյանը բնութեան պատկերներ շատ քիչ ունի, նա չե նկարում, այլ նկարելիս էլ յերգում է»*) նշանակում է կարճատես լինել, չտեսնել այն իրոք ճոխ ու չռայլ պատկերները, վոր սփռած ունի Իսահակյանը իր յուրաքանչյուր յերգ ու տաղի մեջ: Իսկնք և այն, վոր պոետի պատկերավոր մտածողութեան մեջ յերեւան է դալիս նրա ժողովրդի նման մտածելու մտայնութիւնը.

Արեն հասավ սարի գլխուն,
 Դար ու դաշտում լույս չկա,
 Հավք ու թռչուն մտան խոր քուն,
 Ախ, ինձ համար քուն չկա:

Լուսնյակն ընկավ յերգիկից ներս,
 Կշեռքն յեւով յերկնքում,
 Զով հովերն էլ մթնշողնս
 Աստղերի հետ են զրուցում:

կամ՝

Ցորեկն յեկավ, վոչխարն յեկավ
 Աղիզ բալես քրնած մնաց:

*) «Մուրճ», 1904 թ. № 3, էջ 148.

Քաղաքային մարդու հոգեբանությունն անեցող
պոետը այսպես չի կարող մտածել: Տերյանի սլա-
կերավորության մեջ այսպիսի բան չեք գտնի: Իսա-
հակյան, Թումանյան, Հովհաննիսյան և այլ՝ ժողո-
վրդի նման մտածող պոետներն են, վոր գիտեն այս-
պես արտահայտել վրա հասնող գիշերվա պատկե-
րը:



Բանաստեղծական խոսքը զորեղ ու տպավորիչ
դարձնելու համար լավ հանգեր կադմելու ձգտու-
մից, յերաժշտականությունից ու պատկերավորու-
թյունից բացի՝ Իսահակյանին ուրիշ միջոցներ ել են
հայտնի: Այդ միջոցներից մեկն է կրկնությունը,
վոր ժող. յերգերին ու աշուղական խաղերին է հա-
տուկ: Լավ ծանոթ լինելով վերջիններեւ պոետիկա-
յին՝ Իսահակյանն ինքն ել, նպատակով կարողանում
է նույնպիսի կրկնությունների գիմել, վորոնք վոչ
թե տաղտուկ են առաջացնում, այլ ավելի զորեղ ու
տպավորիչ են դարձնում գեղարվեստական խոսքը:
Բերենք մի որինակ.

Սըրտի մեջն է կյանքը մարդուս,
Սիրտը վոր կտորավ կյանքն ինչ պետք է.
Սերս մարավ, աստղը սրտիս,
Աստղը մարավ, սիրտըս ինչ պետք է:
Աղիզ մի սիրտ սերըս կուզեր
Փուճ աշխարհը անկամորթ է:

Կրկնությունը, ինչպես տեսնում եք, վրտանալորը
թուլացնելու, տպավորությունը վանել տալու տեղ
ավելի յե սրում մեր ուշադրությունը, վորովհետեւ
յուրաքանչյուր անգամ կրկնվող բառը նոր իմաստ,
նոր միտք է հաղորդում ընթերցողին: Իր գեղար-
վեստական խոսքը գիպուկ ու տպավորիչ դարձնելու
համար, Իսահակյանը գիմում է նաեւ զուգադրու-
թյան (պարալելիզմի) և հակադրության սկզբունքների կի-
րումանը, վոր նույնպես ժող. յերգերի պոետիկա-
յին է հատուկ: Իսահակյանն այս սկզբունքներն ող-
տադրոծում է իր ժող. յերգերի վոգով գրած տա-
ղերում: Վո՞րն է զուգահեռականության սկզբ-
բունքը: Բանաստեղծը բնության յերևույթներից վերց-
րած վորեւ պատկեր նկարագրելով, իր յերգի առաջին
մասում, յերկրորդ մասում այդ պատկերին զուգա-
դրում է իր հոգեկան վիճակը: Յերգի հիմնական ի-
մաստը յերկրորդ յերկտողումն է, իսկ առաջինը հա-
մեմատության որյեկտն է: Բերենք ժող. յերգի մի
որինակ.

Գարուն ա, ձյուն ա արել,
Իմ յարը ինձնից ա սառել:

Ավելի քան պարզ է բնության այս յերևույթների
հարաբերությունը պոետի հոգեկան հար էնման վի-
ճակի հետ: Առաջին տողը տալիս է բնության, յեւ
կասեյի, մի արտառոց պատկեր: Գարունը, վոր սո-
վորաբար իր ջերմությամբ ծլեցնում է հունդը հո-
ղում ու ծաղկում է ամեն ինչ, բնության այդ կեն-
դանության ու զարթոնքի ժամանակ հանկարծ ձյուն

ե դալիս, և մեռնում ամեն ինչ: Բնության այս անըս-
պասելի, հանկարծական, դաժան ծաղրը միանգամայն
համապատասխանում է պոետի ներքին աշխարհում
կատարված նման անսպասելի յերևույթին: Յերգչի
սրտում, ուր նույնպես դարուն եր, սեր եր ծլել ու
պետք է փթթեր, մինչդեռ հանկարծ նույնպես ան-
սպասելի կերպով նրա յարը սառչում է իրենից:
Ինչ խոսք, վոր պոետի հոգու վրա ել ճերմակն ենրա-
տում, ինչպես այն ձյունը կանաչ դաշտի վրա: Այս
դուզահեռականության սկզբունքով են ստեղծագործ-
ված Իսահակյանի մի շարք յերգերը:

Թափվեցին տերևներն աշնան ծառերի՝
Թոչնած ու դալուկ:
Թափվեցին յերգերս բեկված իմ սրտից
տրտում ու թալուկ:

Ինչպես վոր ուշ աշունքին բնության մահացման
հետ չորացած ծառերից թափվում են դալուկ թոչ-
նած տերևները, այնպես ել բանաստեղծի բեկված
սրտից թափվում են տրտում ու թալուկ յերգերը:

Այստեղ ել վոտանավորի եյական մասը, բուն
իմաստը յերկրորդ տողն է, իսկ առաջին տո-
ղը յերկրորդի լրացումն է, նրա համեմատու-
թյունը: Այսպես է կաղմվում, ինչպես ասինք, զու-
զահեռի սկզբունքը, իսկ հակադրության դեպքում
բնությունից մի պատկեր է առնում հեղինակը և ապա՝
հակադրում նրան մի ուրիշը, վոր պոետի հոգեկան
վիճակից է բղխում և միանգամայն համապատասխան
է նրա ներքինին:

Արտուն անուշ յերգում է սեր,
Սիրտս լուռ է քանց ձմեռ:
Ես ինչ կարմիր վառ արև ե,
Սիրտս մութն է քանց գիշեր...

Ժողովրդական յերգերի պոետիկայից, ինչպես
ասինք, Իսահակյանն ողտվում եր այն ժամանակ,
յերբ դրա վոգուն համապատասխան յերգեր եր գը-
րում: Այլ բանաստեղծություններում, ուր քաղաքա-
յին հոգեբանություն ունեցող մարդու բարդ ապրում-
ները պետք է դրսևվորել, պոետն իհարկե խուսա-
վում եր գունեղ պատկերներից, չեր ոգտադործում
Ժողովրդական առանձին վոճեր, այլ մոտենում եր
յերանգների մեջ տարբերություն մտցնող Տերյանի
լեզվին, ռոմանտիկներին, սիմվոլիստների արտահայտ-
չական յեղանակներին: Միով բանիվ Իսահակյանը
զիտե, վոր ամեն յերգ իր բառերով է յերգվում:
Յեւ վոչ միայն այդ, նա զիտե նաև, վոր ամեն
յերգ իր յեղանակն ու նվազի հատուկ դործիքն ունի:
Յերբ բանաստեղծը (հազվադեպ պարագաներում)
միատիկական տրամադրություններ է արտահայտում,
ձեռք է զարկում յերգեհոսին: Սիմվոլիստական, ռո-
մանտիկական մոտիվներ հնչեցնելիս ձեռք է առնում
լացող թավ ջութակը և այսպես յերգում:

Լորինների տակ
Մտորում եմ լուռ:
Հեռուն մի ջութակ
Հեծում է տխուր:

Ժող. յերգի վոգով գերված խաղերն ասելիս, «դասարգուն աշուղի» նման բանաստեղծը սաղ-քյամանչա, կամ սրինգ եր ձեռքը առնում ու ծոր տալիս «վարդ Շիրազի բայաթին»:

Ասում են անթերի, աստվածային հեղինակներ չկան, և դա ճիշտ է: Շեքսպիրի ստեղծագործություններում անգամ թերություններ են նշում նրա լավագույն մեկնաբանողները: Մեր Իսահակյանն ել, մանավանդ իր պործունեությունից վաղ շրջանում, ստեղծագործել է նաև թույլ գործեր, «Ինչեք որինակ «Բնկերիս», «Բայց յես վոգի յեմ» և այս կարգի այլ յերգեր: Սակայն նման բանաստեղծությունների թիվը իհարկե շատ է նվազ. ուստի դրանք վորեւէ կերպ չեն կարող ստվեր դնել պոետի անդուգական բանաստեղծությունների վրա:

Իսահակյանի ստեղծագործությունների գաղափարական կողմի, ինչպես և արտահայտչական միջոցների (պատկեր, լեզու, ղուգահեռականություն և այլն) քննություն հետ մեկտեղ ուշադրության արժանի յե մեր պոետի ստեղծագործությունների տաղաչափությունը ևս: Թե ինչքան մեծ նշանակություն ունեն բանաստեղծական ստեղծագործության մեջ չափը, ուրիշ և նման «ձևական» հանգամանքները, այդ մասին հետևյալն է ասում Գյոթեն.

«Պոետական տարրեր ձևերից խորհրդավոր կեր-

պով կախված են սոհագին տպավորություններ: Յեթե իմ հոռմեական յեղերերդությունները վերադասավորեն բայրոնյան «Դոն Ժուան»-ի չափով և տոնով, ապա գայթակղեցնող տպավորություն կստացվի դրանցից»^{*)}:

Յեթե յեղերդությունը չափի փոփոխման հետևանքով կարող է գայթակղեցուցիչ տպավորություն թողնել մարդու վրա, Բայրոնի «Դոն Ժուան»-ի նման, ապա հասկանալի յե թե ինչքան է «յերկրորդական» ձև ասածը: Գյոթեյի այս խոսքերը վկայում են, վոր բանաստեղծության ձևից, չափից շատ բան է կախված, վոր յուրաքանչյուր կոնկրետ բովանդակություն, վոր յուրաքանչյուր կոնկրետ համապատասխան ձև է պահանջում:

Մենք պիտի փորձենք ցույց տալ, վոր Իսահակյանին մեծ մասամբ հաջողվում է այդ: Նա ներդաշնակություն և վորոնել և հաջողվել է գտնել այդ ներդաշնակություն: Պետք է ասած, վոր Իսահակյանը, ինչպես և մեր այլ սակավաթիվ վարպետ բանաստեղծներ, հաշվի եյին առնում և մեր լեզվի բնականաձև հնարավորությունները, ըստ այժմ և քնարերգում իրենց հույզերը: Պրոֆեսոր դոկտոր Մանուկ Սեդրախյանն այդ առթիվ նկատում է հետևյալը՝ «Նա (խոսքն Իսահակյանի մասին է Հ. Ղ.) ինչպես և ուրիշները, չի փորձում քորեական վոտանավորներ դրել: Յեվ հասկանլի յե, թե ինչու: Քորեական դրեմ առաջ բերելու համար՝ պետք է տողի մեջ

*) «Разговоры Гете», собранные Эккермано, С. Петербург, 1891 стр. 91.

ռիթմական վոտքի մեծ կազմվածք լինի մեծասար (քորեոս կամ տրոքեոս) կոչված բառական վոտքից, բայց մեր լեզվի մեջ այդպիսի բառերի կամ բառական վոտքերի թիվը շատ սահմանափակ է*) :

Նկատենք և այն, վոր Իսահակյանը չի հորինում նաև դակտիլական և քոդարորբ վոտքերով վոտանավորներ նույնպես վերահիշյալ պատճառով՝ (մենք մի քանի յեռավանկ բառեր ունենք միայն, վորոնց չեշտը առաջին վանկի վրա յե, չունենք նաև յեռավանկ բառեր, վոր յերկու չեշտ ունենան) :

Պատահական չե ուրեմն այն, վոր Իսահակյանն իր բանաստեղծությունները մեծ մասամբ ստեղծագործել և ստեղծագործում է մեր լեզվի ընձեռնած չափերով : Մի յերկու նմուշ բերենք Իսահակյանի հաճախակի գործածած չափերից և տեսնենք, թե համապատասխանո՞ւմ է նրա այդ չափերով հորինված հըղացումները տվյալ բանաստեղծության ներքին թեւադրանքին : Նախ յամբական վոտանավորների չափով հորինվածներից, վորով հարուստ է մեր լեզուն .

Բալե'ս / ունի / հընդո'ւ / մաթ'ա' ,

Վոսկի' / որո'ցք, / ատլ'ս / ծածկո'ծք ,

Պուպո'ւչ / դարդար, / նըշխուն / բալա ,

Պաճիկ / կենես... / ոը ոը , լալա :

Չորսորտյա յամբական ութը վանկանի պարզ ու աշխուժ հղացման այս չափը միանգամայն համապատասխան է վոտանավորի ներքին բովանդակության :

*) Պրոֆ. դոկտոր Մ. Արեղյան՝ «Հայոց լեզվի տաղաչափություն», Եջ՝ 291 :

նը : Նույն չափով պոետը չեր կարող հորինել իր «Կյանքս դալար ու լալադար» վոտանավորը, վորովհետև տվյալ բանաստեղծությունը նախ պատմողական բնույթ ունի, վորի համար հարկավոր է շարահյուսական մեծ միություն և ապա այստեղ պոետն իր անցած-դնացած «դառ դարունքվա» կարոտն է վողբում, վորին համապատասխան է իհարկե յամբական քառանգամ տասնվեց վանկանի վոտանավորի դանդաղ չափը (այս սխեմայով՝ $4+4+4+4=16$), վորով և պոետը գրել է իր այս հղացումը :

Կյանքս դալար / ու լալադար / վոսկի որերըս /
ո'ւր գնացին

Իմ դարունքվա, / դառ դարունքվա / վառ ծաղիկներս /
ո'ւր գնացին :

Պետք է ասել, վոր Իսահակյանից առաջ մեր նոր գրականության մեջ մենակ Պատկանյանն է այս չափով վոտանավոր հորինել : Իսահակյանից հետո, այդ չափը գործածեցին Տերյանը, և ուրիշներ . սակայն չորս ոտնյա 16 վանկանի յամբական վոտանավորը, վորոչ միորինակություն է առաջ բերում, ուստի համեմատաբար մեծ հղացումների համար ձանձրույթ կարող է պատճառել : Այդ հանգամանքը նկատի ունենալով է, յերևի, վոր Իսահակյանն իր նույնպես եպիկական տարր պարունակող «Դարդը սրտիս» վոտանավորի համար ընտրել է վոչ թե 16 վանկանի յամբական վոտանավորի հիշյալ չափը, այլ մի վանկով պակաս 15 վանկանի քառանգամ մեկ անապեպտով վոտանավորի տեսակը : Այս չափը առաջինի համեմատու-

Թյամբ, վոր նկատի յե ունեցել Իսահակյանը, այն առավելությունն ունի, վոր տողալները ունի միտնում է չափը, վոր ասել է, Թե ցրում է միտը նկատությունը.

Դարդը՝ սրտիս, /աղքատ ու խեղճ/ /ցուպը ձեռիս, /
գլխակոր.
Շա՛տ տարիներ /սլանդուխտ յեղած/ /նորեն դարձա՛/
հայրենիք:

Իսահակյանի գործածած բանաստեղծական չափերից է և յոթ վանկանի մի անապետով ու յերկու մըով վոտանավորի այս տեսակը (սխեմա $3+4=3+4$):

Նս ճամբեն / ոլոր / մոլոր
Սև ծովի / բոլոր / կերթա,
Շուշան յարս / ինձ թողեր է,
Նն տղի հետ / ո՞ւր կերթա:

Այս կտրրտված կարճ չափը նույնպես հարմար է դալիս կեռմաներով ընթացող վոլոր-մոլոր ճանապարհի հետ:

Իսահակյանի գործածած բանաստեղծական չափերից է և անապետյան յեռոտնյա իննը վանկանի վոտանավորի տեսակը (այս սխեմայով $3+3+3=9$):

Իմ հոգի՛ն / տարազի՛ր / մի թռչուն՝
Մըրկո՛ւմ / զարնված/, Թեաթա՛փ,
Հողմերն Ե՛ն / հեղ գըլի՛ս / չառաչո՛ւմ,
Յեվ ուղի՛ս անհատնո՛ւմ / և անա՛փ:

Սրանք են գլխավորաբար այն չափերը, վոր հաճախակի գործածում է Իսահակյանը, իր յերգերը, հովվերգությունները, ձոներգները և քնարական այլ տեսակի վոտանավորները գրելիս:

Դալով Իսահակյանի հանդեպ կազմելու արվեստին, (վորից մեծապես կախված է վոտանավորի ուրիշիկ լինելու հանդամանքը), պետք է ասել, վոր նրա բանաստեղծությունները մի մասը կազմված է աղքատ ու միտը նկատ հանդերից: Այսպես որինակ՝ Թադուհի—դուշնի, Բույն—վալլուն, Բիրուդ—վոսկահույս, Կախաղան—անձայն, Կախաղան—ունայն մտա—տատաս, Կյա, Լավանա—կա, քաղի—քամի, մահճում—վառվառուն և այլն:

Յերբեմն ել մեր պոետը հանդեպ կազմում նույն բառի կրկնությամբ, մի հանդամանք, վոր ինչպես ճիշտ կերպով նկատում է պրոֆ. Մ. Աբեղյանը. «Վոչ մի հրապույր ու գրավչություն չի տալ վոտանավորներին»:

Բայց յեթե նույն բառի կրկնությամբ հանդեպ կազմելը միտը նկատ է դարձնում հզացումը, ապա Իսահակյանը յերբեմն ել այլ պրիտմի յե գիմում, վորով չատ զորեղ է դառնում հանդը: Դա այն պրիտմն է, յերբ անկախ տողալները չափից՝ վոտանավորի տողամիջին ու տողասկզբին ել հանդեպ կազմվում:

Իրինակ՝

Դարդըս լացե՛ք, սարի սըմբուլ
Սըլան—ալվան ծաղիկներ,
Դարդըս լացե՛ք, բաղի բըրձլ,
Ամպոշող յերկնուց գով—հովեր...

Իսահակյանն ունի և այնպիսի բանաստեղծություններ, ուր տողամիջին բառն է հանդակից դառնում տողավերջին բառի հետ. այսպես որինակ՝

Յես սիրում եմ մըրմունջ- տըրտունջ
Տանջված սրտի յերգ ու վերք:

Ինչպես մեր մի շարք այլ բանաստեղծներ (Հովհաննիսյան, Թումանյան), այնպես ել Իսահակյանը՝ սողի մեջ վանկերի թիվը հավասար քանակությամբ սրահանելու համար թույլ է տալիս անբնական սրղումներ. սղումներ, վորոնք, ինչպես ասում են, աչքի համար են միայն, վորովհետև այսորինակ սրղված բառերը չեն կարգացվում վորպես մի վանկանի բառեր, վշտի, հնդու, աստղ, և այլն: (այլտի լինի վըշտի, հընդու և ասլն: Իր մի շարք բանաստեղծությունները վերահրատարակելիս Իսահակյանը վերականգնել է այդ սղումները, սակայն վոչ միշտ և վոչ բոլոր դեպքերում, իսկ յերբեմն ել թույլ է տվել նոր, անբնական սղումներ:

Մեզ կարող են ասել, թե միորինակ հանգերով, անբնական սղումներով զբված Իսահակյանի վորոշ բանաստեղծություններն անգամ չեն դադարում զորեղ տպավորություն դործելուց: Այդ իհարկե ասելիքն է, բայց նման տպավորություն թողնելու պատճառը արդեն պոետի բանաստեղծական լեզվի դժայական կոդմի ուժեղությունն, ու հնարագիտությունն է, իսկ յերբ այդ ել հերիք չի անում՝ այն ժամանակ բանաստեղծը դիմում է սրտի խորքից յեկող այս կարգի ճայնար-

կումների ու բացականչությունների. «Հե՛յ վա՛խ ու վախ», «ա՛խ իմ սերը, վա՛խ իմ սերը», «ա՛խ իմ ճամբեն» և այսպես շարունակ:

Վերջացնենք: Մոտ չորս տասնյակ տարիներ տեղի իր դրական արդասավոր դործունեյությունը ընթացքում, Իսահակյանն անցավ դրական դժվարին մի ճանապարհ, վորի ընթացքում խուսափեց դյուրածին յերգերից և իսկական լիրիքական բանաստեղծության անկորնչելի նմուշներ տվեց մեր դրականությանը: Իսահակյանի արևի սրբազան բոցով զբված ժողովրդական վոգի ունեցող լիապես կյանքոտ այդ «զմբուխոյա յերգերում»*), յերևան և յեկել մեր ժողովուրդն իր տոճիկ յերգերով, իր հայրենի հողով ու ջրով, իր բանաստեղծական վառ յերևակայությամբ: Այդ յերգերում տեսնում են հայ աշխատավոր դյուզացուն՝ ջանքեղար մաճկալին իր վար ու ցանքով, փոցիս ու գութանով, դեղձկական պարզ նիստ ու կացով, աղ ու հացով, սիրո, թախծի ու խնդության մանիններով: Այդ յերգերում է, վոր արտահայտվել է պանդուխտ դյուզացու կարոտը դեպի իր վաթաճն ու հայրենական ծխացող ոջախը, վորի դյութանքը ասլքան մեծ է յեղեղ

*) Իր 1922 թ. վեյիտիկում հրատարակած «Աշնան ծաղիկներ» խորագիրը կրող դրբույկի մեջ տեղ գտած յերգերի բաժիններից մեկը պոետը վերնագրել է «Զմբուխոյա յերգեր»:

Հաստատակամորեն՝ իր վերադարձի յերդը վուրդը Ի-
սահակյանի համար։

Մայր իմ ժողովուրդ, դեպի քեզ կըդամ,
Կըզամ դեպի քեզ, հայրենի աշխարհ,
Ինչ վոր վեհ ունիմ, սիրով ձեզ կտամ
Յեւ սիրտս, կյանքս միայն ձեզ համար։

Առնելով իր յերեակայական ուղտերի քարավանն
«անտուն դերվիշը»*) վերադարձավ յոր բաղձալի
հայրենի աշխարհը՝ ընդմիջա թողնելով «Տիգրիսի
Նոճիածածկ» ամերը։ Ինչպե՞ս կարող եր Իսահակյա-
նը չվերադառնալ այն սիրասուն հայրենիքը, վորը
«լուսաբարբառ ու սիրադեղ կոչով» դեպի իրեն եր
կանչում իր նշանավոր դուստնին։

Իսահակյանը սիրով ընդունեց այդ հրավերը և
դրեց իր հռչակավոր «Պատասխան հայրենիքի կոչին»
բանաստեղծությունը. այդ անո՛ւշ, ա՛յդ վոլորուն
յերգը հնչում եր այսպես.

Պիտի վարվեմ չքնաղ լանջիդ՝
Գարնան վարդով ցնծուն.
Յեւ մայրական անհուն չնչիդ՝
Յորեն արտով ծփուն։

Կանչում ես ինձ լուսաբարբառ
Քո սիրադեղ կոչով,

*) Իսահակյանին նվիրված իր մի բանաստեղծության մեջ
Տերյանը նրան անվանել է «անտուն դերվիշ»։

Դեմքդ եմ տեսնում նոր ու պայծառ
Քո հընադեղ վսճով։

Վառ ու հզոր քո ապաղան
Վայծակում ե իմ դեմ։
Դու, հավերժող իմ Հայաստան,
Անուն քաղցր ու վսեմ։



Պատ. խմբադեր՝ Հ. Պարոնյան
Տեխ. խմբադեր՝ Ս. Ալբունյան
Սրբադերձ՝ Բ. Ղուկասյան

Գլավիլիտի լիազոր՝ Զ—1046
Հրատ. № 5058. Պատվեր 785.
Տիրած 3000. Մեկ մամ. 25000 նիշ.
Հանձնված է արտադրության 10
հոկտեմբերի 1939 թ. Ստորա-
դրված է սպաղրության 1 հուն-
վարի 1940 թ.

Հայկետհրատի I տպարան, Յե-
րևան, Լենինի, 65

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0381457

69.986